

УДК 061.23(410:497.1)"1918/1946"
001.32(=111)(497.1)"1918/1946"

Др Радмила РАДИЋ

ПРИЛОГ ИСТРАЖИВАЊУ МРЕЖЕ АНГЛОФИЛСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У СРБИЈИ ТОКОМ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 20. ВЕКА*

АПСТРАКТ: Прилог покушава да допуни истраживања везана за деловање неких сегмената мреже англофилских организација у Србији између два светска рата и њихове везе са СПЦ. У првом реду су то: Хришћанска заједница младих људи, Енглеско-српски дечји дом у Нишу и Енглеско-југословенски клуб у Нишу.

Кључне речи: англофилске организације, Хришћанска заједница младих људи, Енглеско-српски дечји дом у Нишу, Енглеско-југословенски клуб у Нишу, Флоренс Мо, епископ Доситеј (Васић), Српска православна црква, Србија, Краљевина СХС/Краљевина Југославија, Велика Британија

У домаћој историографији до сада једино подробније истраживање устројства, деловања и утицаја англофилских организација између два светска рата у Краљевини СХС/Краљевини Југославији урадила је др Ранка Гашић.¹ Бавећи се деловањем британских и југословенско-британских организација између два светска рата, она је утврдила постојање двеју различитих, али повезаних „мрежа“. Прву мрежу чиниле су оне које су створене током Првог светског рата и непосредно после њега (Српски потпорни фонд, Српски Црвени крст, Фонд српског посланика, Енглеско-српски дечји дом у Нишу, Санаторијум за туберкулозну децу у Сремској Каменици,

* Рад је резултат рада на пројекту *Традиција и трансформација – историјско наслеђе и национални идентитети у Србији у 20. веку* (№ 47019), који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

¹ Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi: kulturni uticaji Britanije i Nemačke na beogradsku elitu 1918–1941*, Beograd, 2005; Ranka Gašić, „Anglofilske organizacije u Beogradu između dva svetska rata“, *Istorija 20. veka*, 1/2007, str. 21–35. Захваљујем се др Ранки Гашић на уступљеним подацима и изузетно корисним сугестијама које ми је упутила у току рада на овој теми.

болница „Dr Elsi Inglis“) као каритативне организације за помоћ српској војсци и цивилима, које су и после рата, у измењеним околностима, наставиле делатност. Трајале су уз подршку и патронат државе, посебно Двора, као и истакнутих београдских англофила.² Из те мреже, како каже Ранка Гашић, проистекли су после Првог или пред Други светски рат: Англо-америчко-југословенски клуб (1924), Удружење пријатеља В. Британије и Америке (1930), Друштво за ширење англосаксонске културе у Југославији (1935), Удружење бивших југословенских ђака у Великој Британији (1933) и Удружење студената енглеског језика и књижевности Универзитета у Београду (1938). Ове организације бавиле су се углавном британском пропагандом – неке само културном, а неке и политичком. Од 1936, радом свих англофилских организација у Београду руководио је Британски савет, а јуна 1940. основан је у Београду Југословенско-британски институт, који је постао централа целокупне енглеске пропагандне делатности у земљи.³ Патрон свих ових организација био је кнез Павле, што указује, с једне стране, на његову велику улогу у неговању веза са Британијом, а са друге, на усмереност ових организација на заштиту државе.⁴ Управа ових друштава и удружења углавном је била састављена од високих државних чиновника и политичких личности, преко којих је држава пратила и контролисала делатност англофила. Англофилска удружења су финансирана путем чланарине и субвенција од државе и Британског савета. Поред библиотека и читаоница, организовања изложби и предавања, часова енглеског језика, гостовања уметника и предавача, приређивали су разне друштвене забаве, свечаности и спортске активности и сл.

Циљ овог рада је детаљнија реконструкција деловања појединих делова обе мреже, тј. конкретно Хришћанске заједнице младих људи, Енглеско-српског дечјег дома и Енглеско-југословенског клуба у Нишу, њихових међусобних веза, као и контаката и сарадње са појединим епископима и свештенством Српске православне цркве. Истраживање је настало на основу докумената из фонда Безбедносно информативне агенције који се чувају у Архиву Србије, фондова Министарства социјалне политике ДФЈ и Комитета за социјално старање Архива Југославије, докумената из збирке Ситон-Вотсона (School of Slavonic and East European Studies Library,

² Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi...*, str. 16, 61–66; Ranka Gašić, „Anglofilske organizacije u Beogradu između dva svetska rata”, str. 21–35.

³ Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi...*, str. 18–20.

⁴ Исто, стр. 37.

University College London, Catalogue of Seton-Watson Collection),⁵ штампе и литературе.⁶

Хришћанска заједница младих људи⁷

Између два светска рата у Југославији су деловале две британске организације верског карактера: Британско и инострано библијско друштво (British & Foreign Bible Society)⁸ и Хришћанска заједница младих људи (YMCA).⁹ Хришћанска заједница младих људи била је религиозно удружење „за омладину и дечаке“, основано 1919. у Краљевини СХС као један од многих центара друштва

⁵ Дугујем захвалност Џилијен Лонг (Gillian Long), сарадници UCL SSEES Library, која ми је омогућила да добијем копије неких од докумената који се наводе у раду, што је само мали део грађе коју би требало истражити за ову тему.

⁶ Фотографије потичу из листа *Вера и живот*, књиге: Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *Florence Maw: the chronicle of her lifework in Serbia*, Privately printed for Nellie Hooker, London, 1957. и са сајта http://domucenikasrednjihskolanis.info/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=58, 20. 7. 2012.

⁷ Young Men's Christian Association – YMCA (Хришћанска заједница младих људи – ХЗМЉ). Основана је 6. 6. 1844. у Лондону и имала је за циљ да у пракси развија хришћанска начела здравог „тела, ума и духа“. Локалне ХЗМЉ се добровољно повезују преко својих националних организација. Главни мото је: „Оснаживање младих“ а седиште је у Женеви. ХЗМЉ је основао Џорџ Вилијамс у Лондону са циљем унапређења духовног стања младих људи ангажованих у индустрији. ХЗМЉ се брзо ширио и до 1851. већ је деловао у В. Британији, Канади, САД-у, Аустралији, Швајцарској, Белгији, Немачкој, Холандији и Француској. Прва светска конференција ХЗМЉ одржана је 1855. у Паризу. <http://www.ymca.int/who-we-are/history/> 8. 11. 2012.

⁸ Британско и инострано библијско друштво (Б. Д.) је било организација Англиканске цркве која се бавила издавањем Библије на страним језицима. Основано је 1804. у Лондону али је временом растао број независних Б. Д. у разним земљама Европе и у САД-у. Британско и инострано Б. Д. издало је Св. писмо на српском језику у преводу Вука Караџића али у редакцији Атанасија Стојковића у Лајпцигу 1830. и 1834. а цео Вуков превод у Бечу 1847. и у редакцији Ђуре Даничића 1871. у Београду. *Азбучник СПЦ по Радославу Грујићу*, Београд, 1993, стр. 31–32. После Првог светског рата Британско и инострано Б. Д. је у Београду имало седиште прво у Поп Лукиној улици 25, а касније у Кнез Михаиловој 47. Др Марко Леко је писао Министарству вера 15. 11. 1921. да у Србији више од 50 година ради Британско и инострано библијско друштво, које води В. Лихтенбергер и предлагао да се он одликује орденом св. Саве III реда. Архив Југославије (АЈ), Министарство вера КСХС, 69–11–26. Председник друштва за подручје Балкана био је Џејмс Вајлс. Британско и инострано Б. Д. се бавило, поред верске пропаганде, прикупљањем свих врста публикација за помоћ библиотекама оштећеним у рату, посебно Универзитетској библиотеци. У децембру 1932. амерички посланик др Џ. Д. Принс и Џејмс Вајлс држали су предавање о Британском и иностраном Б. Д. Друштво је у Београду 1936. издало *Нови завет* у преводу Димитрија Стефановића, декана Богословског факултета. *South Slav Herald*, 19/1932, 1. 12, str. 1; Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi...*, str. 65–66.

⁹ „Belgrade Calling“, *South Slav Herald*, 4/1934, 16. 4, str. 2; Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi...*, str. 65–66.

формираног 1844. у Лондону. Двадесетих година 20. века имали су чланове у 53 земље света а у Краљевини СХС око 1.000 чланова. О себи су писали као о „неконфесионалној и неполитичкој организацији“, чији је циљ био „да све људе удружи и веже везом братства у Христу“. Посебно су водили рачуна о телесном, умном и религиозном васпитању дечака и омладине.¹⁰

Како је утврдила Р. Гашић, први контакт Срба са Хришћанском заједницом младих људи (ХЗМЉ) догодио се током Првог светског рата, када је тадашњи студент, а касније доктор богословије у Београду, извесни Георгијевић био секретар ове организације у САД-у, која је преко свог огранка у Швајцарској бринула о Српском потпорном фонду. Више угледних Београђана било је повезано са њеним радом. Као добровољне секретарице, за ХЗМЉ радиле су у САД-у сестре Петровић, од којих је најмлађа касније била удата за Илију Шуменковића, посланика у Анкари, и Славка Герасимовић, нећака Славка Грујића.¹¹

Почетак активнијег рада ХЗМЉ у Краљевини СХС везује се за 1920. годину када су, уз новчану и организациону помоћ Средишњег одбора ове заједнице у Лондону, покренули рад у Београду. Средишњи одбор је на тражење Извршног одбора из Краљевине СХС именовао Персија Хенрија Ситерса (Percy H. Sitters) за саветодавног секретара свих ХЗМЉ у Краљевини СХС.¹² Са њим је 1924. у Краљевину дошла и његова жена, која је пре тога била уредница једног религиозног часописа у Лондону. Перси Хенри Ситерс је био и капелан Англиканске цркве у Краљевини СХС. Постављен је одмах после Првог светског рата за капелана, али кад су се повукле разне мисије, повучен је и он, и није више био у англиканској служби. Када је бискуп гибралтарски посетио 1924. Југославију, тражио је да Ситерс поново преузме ову дужност.¹³

¹⁰ *Вера и живот*, званичан орган ХЗМЉ у Краљевини СХС, бр. 5, март 1925.

¹¹ Ранка Гашић, *Београд у ходу ка Европи...*, стр. 65–66.

¹² Перси Х. Ситерс није био бискуп како се наводи у делу литературе, већ свештеник. Био је одликован за службу у британској војсци од 1914. до 1919. *Вера и живот*, бр. 1, новембар 1924. и бр. 4, април 1927.

¹³ Годишњи састанци Англиканске цркве одржавани су у Англо-америчко-југословенском клубу који је донацијама помагао цркву као и: Gibraltar Diocesan Fund, SRF Orphanage Nis, British & Foreign Bible Society. „Anglo-Saxon Visitors to Yugoslavia“, *South Slav Herald*, 6/1932, 17. 5, стр. 6; „Church in a Club“, *South Slav Herald*, 3/1933, 3. 4, стр. 5.

Брачни пар Ситерс

До јесени 1925. имали су просторије у Коларчевој задужбини. Постојала је намера да се у Београду подигне зграда ХЗМЉ, али она није остварена.¹⁴ Од 1926. обезбедили су и преуредили десетак просторија у Васиной бр. 11. Просторије су се налазиле на првом спрату где је раније био Студентски дом. На отварању су били владика Николај, британски посланик Кенард (H. W. Kennard), изасланик америчког посланика, аустријски посланик Хофингер, Александар Јовичић, бивши отправник послова Краљевине Србије у Лондону,¹⁵ професор др Марко Леко, др Нико Жупанић, Гертруда Карингтон Вајлд, брачни пар Ситерс, архимандрит С. Дабовић¹⁶ и многи други. Нови простор је имао и биоскоп, који су добили на поклон из Енглеске, а отворена је и библиотека, која је поред књига држала и најновије часописе и листове који су стизали из В. Британије.

¹⁴ Планови о изградњи били су актуелни и половином 30-их година. За дом ХЗМЉ, донацију од 1.000 фунти дао је National Council of the British YMCA. Име је требало да добије по краљу Александру. Архитекта Милан Злоковић је пројектовао двоспратну зграду а београдска општина је још 1928. обећала да ће подићи овај дом, па је упућена и молба Влади Илићу да се добије локација. У одбору за изградњу били су и митрополит Доситеј, Ваца Лазаревић и др. Поводом тога је и краљица Марија посетила просторије ХЗМЉ у Београду. „YMCA New Home“, *South Slav Herald*, 3/1935, 3. 4, str. 1; „Queen Marie & YMCA“, *South Slav Herald*, 4/1936, 16. 4, str. 1.

¹⁵ Александар Јовичић је био ожењен Шкотланђанком, био је отац пуковника Милана Јовичића и Лене Јовичић, познатих личности у београдским англофилским круговима. Умро је 1933. Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi...*, str. 65–66.

¹⁶ Архимандрит Севастијан (Јован) Дабовић рођен је у Сан Франциску 1863. Родитељи су му се из Боке Которске иселили у САД. Замонашио се током школовања у Русији. Постављен је за мисионара у Калифорнији и држави Вашингтон као клирик Руске православне цркве. Подигао је прву српску цркву у САД-у 1894. Једно време С. Дабовић је боравио и на Балкану као мисионар Америчког библијског друштва. Поново је дошао у Србију када је за првог српског епископа у Америци постављен Мардарије Ускоковић. Умро је 30. новембра 1940. године у Жичи. Сахрањен је на манастирском гробљу. Сава (Вуковић), *Историја Српске православне цркве у Америци и Канади 1891–1941*, Крагујевац, 1994.

Просторије ХЗМЉ у Београду

ХЗМЉ је организовао недељна религиозна и васпитна предавања са пројекцијама, свакодневне часове за проучавање Светог писма, заједничке молитве и читање Св. писма, курсеве енглеског језика и есперанта, хор, оркестар, рад са извиђачима и планинарима, летње логоре за дечаке, спортску секцију (шах, пинг-понг, хокеј, фудбал), спортска и друга такмичења са циљем јачања хришћанства код омладине, радио, фото-клуб, чајџиницу, друштвене вечери, трпезу у корист студената и сл. У Крагујевцу су организовани курсеви из дактилографије и механике, а у Нишу течајеви описмењавања и страних језика. У Нишу је деловао и Позоришни одељак ХЗМЉ а често су организована и посебна предавања за децу.

Годишња скупштина ХЗМЉ

Предавања у центру и подружницама ХЗМЉ држали су: владика Николај Велимировић, Јустин Поповић, прота Стева Димитријевић, професор др Марко Леко, лектор на Београдском универзитету Џемс Вајлс (James Wiles, члан Британског и иностраног Б. Д.), П. Х. Ситерс, али и бројни гости који су долазили у Београд тих година као: гибралтарски и гилдфордски бискуп др Џон Грег (John Harold Greig), Е. М. Робинсон (Edgar M. Robinson) секретар Светског комитета ХЗМЉ у Женеви,¹⁷ професор, каноник и касније бискуп Е. С. Вудс (Reverend Edward Sydney Woods) из Кембриџа и др.¹⁸

¹⁷ *Вера и живот*, бр. 13–14, нов. дец. 1925; бр. 10, новембар, 1926; бр. 1, 1930; *Христу веран до смрти. Свештеноисповедник Доситеј загребачки и ваведенски*, Београд–Цетиње, 2008, стр. 172.

¹⁸ Едвард Сидни Вудс (1877–1953) био је професор на Тринити колеџу у Кембриџу, викар цркве Св. тројства и касније помоћни бискуп Кројдона и бискуп Личфилда. [http://www.enotes.com/topic/Edward_Woods_\(bishop\)](http://www.enotes.com/topic/Edward_Woods_(bishop)), 30. 07. 2012. Вудс је бора-

Члан ХЗМЉ је могао бити сваки хришћанин изнад 18 година. Сваког новог члана предлагала су два стара. Члански улог за годину дана износио је 80 а за студенте 60 динара. ХЗМЉ је имала међу својим члановима и око 40 руских студената, којима је омогућено бесплатно учење енглеског језика. Они су имали руску собу у просторијама ХЗМЉ.¹⁹

У просторијама ХЗМЉ држани су и састанци Студентског хришћанског покрета или Хришћанске заједнице студената (ХЗС). ХЗС је у Србији први пут била основана 21. априла 1911. године на Београдском универзитету, а своју делатност је прекинула са почетком ратних дејстава у Првом светском рату, три и по године касније. ХЗС је настала као српски огранак Светске студентске хришћанске федерације (World Student Christian Federation) и на њихову иницијативу. И пре овог почетка постојали су локални покушаји да се оснује слична организација, но они су остајали без успеха. После рата је дошло до другог покушаја оснивања ХЗС али ова организација није заживела.²⁰ У Скопљу је током 1920. кратко

вио у Београду децембра 1926. Држао је предавања и био примљен у енглеском посланству, где је представљен кнезу Павлу. Посетио је и ректора Београдског универзитета П. Поповића, а био је примљен и код патријарха СПЦ. *Вера и живот*, бр. 11, децембар 1926.

¹⁹ *Вера и живот*, бр. 7, мај 1925. и бр. 10, новембар 1926.

²⁰ *Вера и живот*, бр. 5, март 1925. и бр. 6, јуни 1927. После настајања Савеза Англиканске и источно православног цркава (Anglican & Eastern Churches Association) 1906. године, расте интересовање Студентског хришћанског покрета (Student Christian Movement) из Енглеске и УМСА/ХЗМЉ за подручје Балкана. На иницијативу ширења рада СХП на Балкану радио је и лутеран барон Павле Николај (Nicolai, Paul Ernest George 1860–1919), сматран за великог пријатеља Србије, који је формирао локални студентски хришћански огранак ове организације у Русији 1903. На његову иницијативу у Србију и друге земље Балкана позиван је др Џон Р. Мот да држи предавања. Др Џон Мот је рођен у Америци 1865. Био је методистички проповедник и евангелизатор. Један је од организатора Светске мисијске конференције 1910. у Единбургу. Нобелову награду за мир добио је 1946. а 1948. је у Амстердаму изабран за почасног председника Светског савета цркава. Умро је 1955. у САД-у. Џон Мот је 1911. у Београду одржао више предавања на Београдском универзитету, Богословији Св. Саве и у Руско-српском клубу. Током његовог боравка, добровољним приступањем 70 студената новој организацији основан је ХЗС Београдског универзитета коју је водио др Марко Лeko. Активности заједнице углавном су биле окренуте ка одржавању заједничких састанака и проучавању Светог писма. Правила Заједнице је у октобру 1911. године одобрио и Универзитетски савет и ректор Гавриловић. Велику и активну улогу у раду ХЗС имали су и свештеници СПЦ и професори богословије, нарочито др Николај Велимировић. У извештају о раду ХЗС за 1912. годину говори се и о томе како је ова организација потпомогла дистрибуцију 40 хиљада Библија српским војницима које је поклонило Британско и инострано Б. Д. Међу члановима се помињу и Веселин Чајкановић, Димитрије Љотић, др Чeда Митровић и др. Године 1921. дошло је до посете В. Дикинсона, секретара Светског савеза за промовисање пријатељства помоћу цркава, а преко Светског савеза у источној Европи, када му је др Војислав Јањић, уприличио да се види са представницима

време издаван *Vesnik Hrišćanske zajednice mladića*, чији је власник и уредник био Артур Бласкал. Потом је основан огранак студентски при ХЗМЉ, али секција је радила само у Београду и имала је око 40 чланова.

Одлука о покретању часописа *Вера и живот* донета је на V годишњој скупштини у Бањи Ковиљачи, јула 1924. Циљ покретања часописа је био да „спаја све Заједнице у једно везом заједничког братства“, „да буди интересовање чланова и дечака, у Заједницама у нашој земљи и на страни“ и „да популарише широм целе наше земље циљ и тежње ХЗМЉ“. Уредници су били П. Х. Ситерс (шеф свих централа ХЗМЉ у Краљевини СХС) и његова супруга К. М. Ситерс, а власник ХЗМЉ главна канцеларија у Београду. Часопис је објављивао текстове о хигијени и лекарске савете о одржању здравља. Лист је престао да излази 1930. а обновљен је 1933. као главни орган Националног савеза ХЗМЉ у Краљевини Југославији, први број је изашао у новембру те године, мада мањег обима него раније. Објављивао је текстове епископа Николаја, епископа Доситеја, Јустина Поповића, Владете Поповића, Владимира Соловјева, Џона Мота, препоручивао је за читање дела епископа Николаја и др. Др Милош А. Парента, протојереј и ректор Богословије у пензији, ступио је 1930. у уредништво часописа *Вера и живот*.²¹

држвних органа и СПЦ. ХЗС је постојала на Београдском универзитету и после рата, али није имала ни приближно такав утицај на студентски живот као она организација од пре рата. Др Мот је Београд посетио поново 1924. и одржао два предавања на Универзитету, у склопу одржавања састанка регионалних балканских секретара ХЗМЉ са делегацијама из Енглеске и САД-а. Последњу посету Београду Мот је уприличио 1933. на путу за Палестину. Мр Бранко Бјелајац, „Хришћанска заједница студената као модел сарадње и толеранције међу црквама с почетка XX. века“, *Религија и толеранција*, IX, бр. 16, јул–децембар, 2011.

²¹ *Вера и живот*, бр. 1, новембра 1924; бр. 2, децембар 1924; бр. 1, јануар 1926; бр. 2, фебруар 1926; бр. 3, март 1926; бр. 4, април 1926; бр. 1, 1930. Милош Парента (Ислам, 1867 – Београд, 1944) је завршио у Задру осморазредну гимназију и православну богословију. У Бечу је студирао на Протестантском богословском факултету. Био је професор задарске гимназије и Богословије у Задру. Једно време је био лични секретар митрополита српског Михаила. За време балканских ратова био је повереник Народне одбране у Задру а током Првог светског рата је био конфиниран. После рата је изабран за потпредседника Народног вјећа за Задар и Северну Далмацију. Био је предавач и ректор у Богословији Св. Сава и уредник *Гласника*, службеног листа СПЦ. М. Парента је био члан Радикалне странке и септембра 1927. се налазио на листи др Ника Новаковића, кандидата за народног посланика у изборном округу Шибеник–Задар. По пензионисању 1927. радио је као хонорарни предавач веронауке у Другој мушкој гимназији у Београду. АЈ, Министарство вера КСХС, 69–19–42; Др Гордана Кривокапић-Јовић, *Оклоп без витеза*, Београд, 2002, стр. 293; Др Софија Божић, *Срби у Хрватској и југословенска држава 1918–1929*, Београд, 2008, стр. 736.

Брачни пар Ситерс је држао током својих повремених боравака у Енглеској предавања о Краљевини СХС.²² Перси Ситерс и његова супруга приказали су приватно у Београду 1934. филм у сопственој продукцији „Југославија, романтична земља Јужних Словена“. Филм се делимично бавио и активностима ХЗМЉ у Југославији.²³

ХЗМЉ је 1928. имала четири центра са 430 чланова а 1930. већ 20 центара са више од 2.000 чланова. Заједницом у Београду управљао је месни управни одбор. Остали центри постојали су у Нишу, Скопљу, Крагујевцу, Црвенки, Тетову и другим местима, углавном у источним крајевима земље, на подручјима са већинским православним становништвом. Током лета 1924. у Бањи Ковиљачи је одржана Практична школа за секретаре ХЗМЉ. Већ поменути Александар З. Јовичић 1924. је по трећи пут на годишњој скупштини изабран за председника Извршног одбора. За члана Извршног одбора изабран је свештеник из Бадовинаца Драго Ђ. Туфегџић.²⁴ Председник ХЗМЉ у Београду био је од 1924. године др Тихомир Радовановић, док је Бран. Кованџић био потпредседник. Почетком 30-их председник је постао Васа Лазаревић,²⁵ потпредседник београдске општине, док је управитељ био Р. Ц. Тагарт (R. C. Taggart). Председник ХЗМЉ у Нишу био је прво протојереј Дим. Пејовић²⁶ потом Љ. Марчетић, док је секретар био К. Шантић, а почасни председник епископ нишки Доситеј.²⁷

Пошто су се могле чути оптужбе да се у случају ХЗМЉ ради о масонској организацији и протестантском друштву, па су и унутар СПЦ појединци почели да изражавају сумње у мотиве деловања

²² *Вера и живот*, бр. 8, септембар 1926; бр. 1, новембра 1924. и бр. 2, децембар 1924.

²³ Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi...*, str. 125.

²⁴ Прота Драг. Ђ. Туфегџић касније је био уредник *Гласа цркве*, полуслужбеног органа епархије шабачке.

²⁵ Васа Лазаревић је био први потпредседник београдске општине и потпредседник Ауто-клуба. Он је још 1909. у Лондону проучавао организацију Скотланд јарда, а у Солуну је од 1916. до 1918. сарађивао са енглеским мисијама на помоћи српским избеглицама. Био је носилац одликовања Црвеног крста Велике Британије. Ranka Gašić, *Beograd u hodu ka Evropi...*, str. 65–66.

²⁶ Прота Димитрије Пејовић је био уредник *Прегледа цркве епархије нишке* (излазио као службени лист епархије и духовни часопис) од 1920. до 1924. а касније председник Духовног суда у епархији. Занимљиво је да у то време а ни касније у сачуваним примерцима часописа (од 1920. до 1939) нема ни помена о ХЗМЉ сем једне кратке информације из јуна 1926. у броју 6 о подизању дома ХЗМЉ у Јерусалиму.

²⁷ *Вера и живот*, бр. 1, новембар 1924; бр. 2, децембар 1924; бр. 1, 1930; бр. 2, март 1930; бр. 3, април 1930.

ХЗМЉ,²⁸ Радован Јуришић је одговорио у *Гласу цркве* да је ХЗМЉ хришћанско удружење али да оно није уско и ограничено и да не припада ниједној конфесији или месту, већ је интернационално. Управа је била у рукама Енглеза, каже Јуришић, јер није било материјалне подлоге и „спремних људи“ за руковођење и спровођење друштвене идеје.²⁹ Неколико година касније, П. Х. Ситерс је протествовао у писму упућеном *South Slav Herald* због тога што се ХЗМЉ назива англо-америчком организацијом. Он каже како је центар организације у Женеви, како је ХЗМЉ у свим земљама национална, сви руководиоци домаћи људи а да он сам има само саветодавну функцију. Уредништво листа је одговорило примедбом да се комплетно особље плаћа из Лондона.³⁰

Покровитељ ХЗМЉ био је престолонаследник Петар а председник Националног савеза кнез Павле. Поред кнеза Павла и кнегиње Олге, ХЗМЉ је повремено новчаним прилозима помагала и краљица Марија. На годишњем банкету ХЗМЉ у хотелу „Српски краљ“, 1930. године, приређеном за делегате свих средишта ХЗМЉ у Југославији, били су присутни кнез Павле и кнегиња Олга, као и министар правде Милан Сршкић, посланици САД-а и Велике Британије у Краљевини Југославији Џон Принс (John Duneley Prince) и Хендерсон (Neville Meyrick Henderson), Лујо Бакотић, помоћник министра спољних послова, представници СПЦ, нишки епископ Доситеј и епископ Мардарије и др. П. Х. Ситерс је том приликом захвалио краљевској влади на помоћи коју је пружала ХЗМЉ, посебно Воји Јањићу³¹ на услугама које им је чинио док

²⁸ Свештеник Б. Илић у *Веснику Српске цркве* за 1930. објавио је отворени напад под насловом „Једна информација поводом оснивања Х. З. М. Љ“.

²⁹ „Карактер Хришћанске заједнице Младих Људи“, *Вера и живот*, бр. 1, новембар 1924. и бр. 4, април 1926, стр. 57; Јуришић Радован, „Хришћанска Заједница младих људи“, *Глас цркве*, часопис за хришћанску културу и црквени живот, бр. 5–6 (1931), стр. 105–107.

³⁰ „Is the YMCA National or Not?“, *South Slav Herald*, 8/1934, 16. 6, str. 2.

³¹ Војислав Јањић (Јанић) је рођен 1890. у Краљеву. Свршио је богословију Св. Саве а затим наставио школовање на Теолошком факултету у Черновицама и Кијеву. Докторирао је у Кракову. После свршених студија постао је суплент богословије у Београду а потом и професор. У Првом светском рату учествовао је као добровољац. Постављен је 1916. за аташеа српског посланства при Ватикану, а затим је послат у служби српске пропаганде у Енглеску, где је био професор српске богословије у Кадесдону и Оксфорду. Између Николаја Велимировића, Јосифа Цвијовића и Воје Јањића дошло је у Енглеску до сукоба 1918. који је трајао неколико месеци и утицао и на тамошње богослове, а у који су се умешали и Енлези (лорд Карнеги). Јањић је постављен 1919. за професора богословије у Београду а 1920. изабран је за посланика у Уставотворној скупштини у којој је био први секретар. Са епископом Николајем 1920. је путовао у Цариград и Хиландар. Био је присталица реформног покрета у СПЦ после Првог

је био министар вера и Божи Максимовићу, министру просвете, који је издао наређење наставницима да развијају међу ђацима покрет за ступање у ХЗМЉ. Неколико месеци раније, П. Х. Ситерс је приликом пријема код председника владе, генерала Петра Живковића обавестио о раду ХЗМЉ. Такође, фебруара 1930. на Другој конференцији светског савеза ХЗМЉ у Атини учествовали су из Краљевине Југославије: епископ Доситеј, епископ Николај, бивши министар Воја Јањић и Милош Парента.³²

Учесници конференције у Атини

Рад ХЗМЉ у Нишу поред епископа Доситеја помагали су и председник општине Драгиша Цветковић (материјално али и у обезбеђивању просторија) и Никола Узуновић. Епископ Доситеј је присуствовао духовним концертима у организацији ХЗМЉ, председавао је састанку одржаном у Официрском дому у Нишу, 2. априла 1925. Тема састанка била је „Енглеско пријатељство према Краљевини СХС“ а преводилац је био Иринеј Ђорђевић, тада доцент Београдског универзитета а касније епископ.³³ Присутан је био

светског рата. Учествује 1925. у преговорима око конкордата. Био је министар вера 1923/1924. и 1932. Од 1924. власник је *Хришћанског живота*. Маја 1937. почело је разматрање конкордата у посебном одбору Народне скупштине чији је председник био др Војислав Јањић. Неки савременици (Радован Казимировић и Милан Антић) сматрали су га главним организатором побуне против конкордата („наш Распућин“) 1937. Драгољуб Јовановић пише да се он није компромитовао за време окупације и да није могао да се помири са Хитлеровом победом. Према његовим наводима, умро је после дуже болести 10. 3. 1944. У *Српском биографском речнику* (IV, Нови Сад, 2009, стр. 319) наводи се да је убијен у сукобу са Немцима. Радмила Радић, *Живот у временима: патријарх Гаврило (Дожић)*. Друго, проширено и допуњено издање, ПБФ, Београд, 2011, стр. 167, 175, 184–186, 192, 213 и др.

³² *Вера и живот*, бр. 1, 1930; бр. 2, март 1930; бр. 3, април 1930.

³³ Иринеј (Милан) Ђорђевић, рођен је 22. 4. 1894. у селу Врнчанима, округ руднички, од оца Добросава и мајке Драгиње, у занатској породици. Основну школу је завршио у Такову. Био је привремени учитељ 1913. Војну обавезу регулисао је од 1914. до 1916. Служио је као болничар у чину поднаредника. Замонашио се током Првог светског рата и као црквени питомац упућен је на студије у Петроград. Потом прелази у Енглеску, где завршава Богословију Св. Саве са матуром у Кадездону и студира у Оксфорду. Истовремено ради и као секретар и помоћник шефа Српског обавештајног бироа у Енглеској од септембра 1918. до маја 1919. Рукоположен је у чин ђакона 1919. и упућен на Богословски факултет у

и брачни пар Ситерс, као и председник нишке општине Драгиша Цветковић. После састанка обишли су Енглеско-српски дечји дом (ЕСДД) где их је примила управница Флоренс Мо (Florance Maw). Епископ је био присутан и током посете потпуковника Лојда Вилијамса, потпредседника Извршног одбора ХЗМЉ у Лондону. Вилијамс је посетио Ниш у пратњи П. Х. Ситерса и том приликом је обишао седиште ХЗМЉ, Казнени завод и Дечји дом где их је такође дочекала Ф. Мо.³⁴ О помоћи коју је епископ пружио ХЗМЉ говори и један текст објављен у часопису *The Living Church*, 17. септембра 1932.³⁵

Енглеско-српски дечји дом у Нишу

Српски потпорни фонд (Serbian Relief Fund, 1914–1921) основан је у Лондону, 23. септембра 1914. године као приватно и независно хуманитарно удружење. Основали су га Роберт Вилијам Ситон-Вотсон (Robert William Seton-Watson),³⁶ који је био и главни почасни секретар, сер Артур Еванс³⁷ (Sir Arthur John Evans), Бертрам Кристијан (Bertram Christian) и Елзи Инглиш (Elsie Inglis).³⁸ Ситон-Вотсон је својим везама успео да окупи у одбор и председништво СПФ најугледније припаднике британског друштва, под

Атину, где је докторирао. Постављен је за суплента на Богословском факултету у Београду 1924. Хиротонисан је за епископа сремског 1928. а 1931. изабран је за епископа далматинског. У Сплиту је започео градњу храма Св. Саве, а на Вису је осветио храм Св. Кирила и Методија, срушен после Другог св. рата. После смрти епископа америчко-канадског 1935, администрирао је овом епархијом до избора новог епископа 1938. За време рата био је интерниран у Италију. Говорио је енглески, руски, грчки и немачки. Уређивао је *Хришћански живот*. Био је дописни члан Anglican`s Eastern Church Association. АЈ, Министарство вера КСХС, 69–15–38 и 69–42–68; Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац, 1996, стр. 201–202.

³⁴ *Вера и живот*, бр. 5, март 1925; „ХЗМ и ратна сирочад у Нишу“, *Вера и живот*, бр. 6, април 1925; „Једна посета заједници у Нишу“, *Вера и живот*, бр. 7, мај 1925. и бр. 8, јуни 1925.

³⁵ *Христу веран до смрти. Свештеноисповедник Доситеј загребачки и ваведењски*, стр. 81–84.

³⁶ Роберт В. Ситон-Вотсон (1879–1951), британски историчар, публициста и политички активиста. Током Првог светског рата радио је за Политичко обавештајно одељење Форин офиса и за Одељење за пропаганду у непријатељским земљама. Између два рата бавио се професуром на Лондонском универзитету а у Другом светском рату ради опет у разним владиним надлештвима. Коста Ст. Павловић, *Ратни дневник 1941–1945*, Београд, 2011, стр. 226.

³⁷ Артур Еванс (1851–1941), британски археолог, заслужан за откриће локалитета минојске културе у Кнососу на Криту.

³⁸ Елзи Инглиш (1864–1917), шкотски лекар, посебно се истакла својим радом у оквиру Шкотских војних болница у Србији током Првог светског рата.

почасним председништвом енглеске краљице. Деловање фонда одржавано је добровољним прилозима из Велике Британије и из земаља британског Комонвелта. На чело Председништва овог хуманитарног фонда именован је лондонски лорд бискуп.³⁹ СПФ су помагале многе угледне личности Велике Британије, један број српских интелектуалаца, жене британских посланика у Краљевини Србији, леди Пеџет (Louisa Margaret Leila Wemyss, Lady Paget), супруга посланика Ралфа Пеџета (Ralf Paget) и леди Вајтхед, супруга Џејмса Битома Вајтхеда (James Beethom Whitehead), али и велики број странкиња удатих за Србе, као Мабел Грујић (Mable Dunlop), супруга дипломате Славка Грујића, и Елизабет Христић, Иркиња удата за српског дипломату Љубомира Христића и др.⁴⁰ Прва помоћ послата у Србију била је медицинска, а до краја 1914. стигли су и први тимови лекара и медицинских сестара. Како је рат напредовао СПФ је проширио своје пословање на помоћ српским избеглицама и ратним заробљеницима.⁴¹ СПФ је, између осталог, помагао и школовање српске омладине у Енглеској за време рата, као и рад Друштва за стручно образовање српских жена, основаног у Енглеској 1917. године.⁴²

³⁹ Славица Поповић-Филиповић, „Српски потпорни фонд и госпођа Гертруда Карингтон Вајлд“, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14418>, 7. 7. 2012; Вукашин Антић, Жарко Вуковић, Александар Недок, Бранислав Поповић, *Стране војне и добротворне медицинске мисије у Србији 1914–1915. године*, стр. 265–305, <http://www.rastko.rs/cms/files/books/4d504637684ab>, 16. 7. 2012.

⁴⁰ Александра Вулетић, „Странкиње – ‘српске снахе’ у 19. и почетком 20. века“, *Историјски часопис*, књ. LI (2004), стр. 67–85.

⁴¹ Опширније о овом питању у: Stobart, Mabel Annie (Mrs. St Clair), *The Flaming Sword in Serbia and Elsewhere*, Hodder & Stoughton, London, 1916; Јелена Лозанић Фротингхам, *Добротворна мисија за Србију у у Првом светском рату. Писма из Америке и Канаде 1915–1920* (Писма прикупила и средила Др Анка Гојевац-Суботић), Београд, 1970; Андреј Митровић, *Србија у Првом светском рату*, Београд, 1984; Моника Крипнер, *Жене у рату: Србија 1915–1918*, Београд, 1986; Милан Грба, *Британске санитарске мисије и Србија у Првом светском рату*, магистарски рад, Филозофски факултет у Београду, 1995; Момчило Исић, *Сељаштво у Србији 1918–1925*, Београд, 1995; Slavica Popović-Filipović, *Za habrost i humanost: bolnice škotskih žena u Srbiji, i sa Srbima u vreme Prvog svetskog rata 1914–1918: istorija humanosti i humanost u srpskoj istoriji*, Београд, 2007; Žarko Vuković, *Da ne zaboravimo: savezničke medicinske misije u Srbiji, 1915*, Београд, 2004; Илија Петровић, *Медицинске мисије на српским ратиштима 1912–1918*, Нови Сад, 2008; Илија Петровић, *Шкотске жене уза Србе 1914–1918*, Нови Сад, 2010; Слободан Марковић, *Гроф Чедомиљ Мијатовић, Викторијанац међу Србима*, Београд, 2006; М. Кочић, „Стране медицинске мисије у Србији 1914–1915. године“, *Ваљевска болница 1914–1915*, Ваљево, 1992, стр. 47–68; Kaarin Michaelsen, *Medical Services – International Organizations, Women, War & Society 1914–1918*, <http://www.tlmea.com/Michaelsen.asp>, 16. 7. 2012.

⁴² School of Slavonic and East European Studies (SSEES) Library, University College London, Catalogue of Seton-Watson Collection – SEW/7 Serbian Relief Fund (SRF), First World War and interwar years (1914–1953, mainly 1914–1921) <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/setonw/sewp741a.htm>

Од 1914, када је основан, до ликвидације СПФ-а 1921. године потрошена је на његову делатност потпорне помоћи сума од преко 800.000 фунти. Део тог износа утрошен је за издржавање и образовање 350 српских дечака избеглица 1916–1919. (уз помоћ специјалне годишње дотације од 25.000 фунти из Трезора В. Британије) и за оснивање посебног фонда за задужбину британског Дечијег дома у Србији. За овај фонд је био издвојен износ од 38.000 фунти, од чега је један део дошао од британске деце у школама широм Уједињеног Краљевства.⁴³

Једна од чланица Извршног одбора СПФ-а била је Иркиња Гертруда Карингтон-Вајлд (Gertrude Carrington-Wilde), која се укључила у рад од самог оснивања и активно радила све време његовог постојања. Она је на седници СПФ-а, фебруара 1918, отворила питање деце из Србије која су била у логорима без својих родитеља. У склопу својих активности била је посебно заслужна и за изградњу Дома за српску ратну сирочад у Нишу.⁴⁴

По завршетку рата, деца која су била одвојена од родитеља или сирочићи представљала су горући проблем. Српска влада покушавала је да учини све што је могуће да их збрине, али недостајало је средстава да се ситуација нормализује. Због тога је са задовољством прихваћен предлог да СПФ и Болница шкотских жена (Scottish Women's Hospital)

отворе сиротишта у областима где је помоћ била најпотребнија. Британке које су познавале Србију јавиле су се добровољно за овај посао и биле су послате у паровима да помогну локалним властима и свештеницима у овом послу.⁴⁵

⁴³ После посебног апела Лондонског одбора СПФ-а упућеног британској деци за помоћ српској деци 1915. године, скупљени су прилози 336.000 енглеских ђака. SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“; Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *Florence Maw: the chronicle of her lifework in Serbia*, Privately printed for Nellie Hooker, 1957, London, str. 20.

⁴⁴ Гертруда Флоренс Рајс Вејд (Gertrude Florence Rice Wade) била је трећа жена Алфреда Карингтон-Вајлда. Она је била представница СПФ, заједно са Ани Христић, на Међународној конференцији „Фонда Спасите децу“ у Швајцарској, фебруара 1920, када је формирана „Међународна унија Фонда Спасите децу“ и усвојена декларација о правима детета. Залагала се за збрињавање избегле и интерниране српске деце у логорима, али и остале деце у Европи која су доживела ратна страдања. Славица Поповић-Филиповић, „Српски потпорни фонд и госпођа Гертруда Карингтон Вајлд“, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14418>, 7. 7. 2012; http://domucenikasrednjihskolanis.info/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=58, 20. 7. 2012.

⁴⁵ Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, str. 18.

СПФ је на захтев српских власти, прво успоставио велику ортопедску болницу у Нишу, а затим преузео зграду бившег сиротишта, трансформишући га у Дечји дом.⁴⁶ Дом у Нишу настао је у јесен 1919, када је в. д. председника општине Ниша Милан Јоксимовић од мисије СПФ-а затражио да преузме одговорност за бригу о великом броју сиромашне деце, која су, као сирочад или одвојена од својих родитеља, живела незбринута по улицама и околним селима, просјачећи или често крадући хлеб.⁴⁷ Једина кућа довољно велика да их прими био је Дом за старе и људе без породица, чији је оснивач 1902. био др Јован Хаџи Богдановић, трошна зграда звана „шпитаљ“ код Старог нишког гробља. У власништву овог дома била је велика башта, али је он био окружен са три стране гробљем и налазио се у нижем и нездравом делу града. Зграда је била прљава и пуна инсеката, а велики број од 70 деце која су тамо примљена патио је од кожных и других озбиљнијих болести.⁴⁸

У јесен 1919. нишка општина је обавештена да је за управницу дома постављена Флоренс Мо (Florens Maw).⁴⁹ Она је дошла у Ниш са Х. М. Џерам (Helen Muriel Jerram). Поред њих у Дому

⁴⁶ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“.

⁴⁷ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁴⁸ Исто.

⁴⁹ Флоренс Бреретон Мо (Maw, Florence Brereton) рођена је 14. маја 1876. у кверкерској породици са четворо деце, од оца Херберта и мајке Елен Аугусте, рођене Брикхајс (Ellen Augusta Brykhais) у Боудону, Чешајр (Bowdon, Cheshire, England) у Енглеској. Крштена је 28. јуна исте године. Школовала се у Далвичу и у манастиру у Брижу. Говорила је делимично немачки, француски и српски. Радила је као гувнанта једне породице у Кенту а од 1911. до 1914. помагала је рад Заједнице сестара Цркве (Community of the Sisters of the Church), женски верски ред у Англиканској цркви који је основала Емили Ајкбоум (Emily Aysckbowm) 1870. Овај верски ред је оснивао школе и сиротишта у целој Енглеској крајем 19. века. Флоранс Мо је у Србију стигла са првим добровољним болничким јединицама, састављеним углавном од жена, преко Солуна, априла 1915. Налазила се у јединици Мејбел Стобарт (Stobart, Mabel Annie) која је била смештена у Крагујевцу. Лечила је српске војнике у време велике епидемије пегавог тифуса. Учествовала је у повлачењу српске војске преко Албаније, после чега се враћа у Енглеску, али убрзо поново одлази на Крф. Била је болничарка и на Солунском фронту. У то време вршила је и одређене обавештајне мисије одлазећи преобучена као сељанка у Скопље. Једно време борави у Грделици, где организује повратак избеглица у Србију, а потом одлази у Ниш да ради у болници. Уна Р. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, str. 5–17; АС, БИА, I–62; <http://www.family-maw.co.uk/getperson.php?personID=16566&tree=Maw>, 7. 7. 2012.

од краја 1919. године ради и неговатељица Џин Ранкин (Jean Rankin).⁵⁰ Да би обезбедила опоравак деце, Ф. Мо је организовала летњу колонију у близини Ниша, на имању манастира Сићево, где су деца под шаторима провела два месеца. За то време извршено је темељно чишћење и дезинфекција Дома.⁵¹ Кревете и постељину обезбедио је Црвени крст. Међу особљем које је помагало Флоренс Мо било је Британаца, Руса и Срба. Деца су редовно ишла у школу ван Дома а свако дете је имало своје задужење унутар њега. Смештај ипак није задовољавао потребе, чак ни када је број деце смањен на 50 дечака и девојчица (сирочади чији су родитељи погинули у рату и децу сиромашних радника и сељака) колико је требало да издржава СПФ. Флоренс Мо је обавестила епископа нишког Доситеја (Васића) о потреби да се подигне нова зграда за Дом. Земљиште за изградњу ЕСДД код цркве Св. Пантелејмона у Нишу уступио је нишки епископ Доситеј⁵² и свештенство ове цркве 1923. године.

⁵⁰ Џин Ранкин (Jeane Rankin) рођена је 6. октобра 1887. у Единбургу у Шкотској, од оца Јосипа и мајке Елизабете, рођене Сорц (Sorcz). Била је дипломирана сестра болничарка. Говорила је делимично српски. У Србију је дошла са добровољном болничком јединицом леџи Пеџет у пролеће 1915. Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, str. 5–17; Архив Србије (АС), Безбедносно информативна агенција (БИА), I–62; SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“.

⁵¹ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁵² Митрополит Доситеј Васић (1877–1945) рођен је у Београду, где је завршио нижу гимназију и богословију, 1899. Кијевску духовну академију завршио је 1904. а потом борави на студијама у Берлину и Лајпцигу. Замонашио се 1898. у манастиру Манасија. Једно време ради као професор богословије у Београду да би од 1909. поново отишао на студије у Француску и Швајцарску. Изабран је за епископа нишког маја 1913. Интернирали су га Бугари 1915. У својству потпредседника Средишњег архијерејског сабора учествовао је у преговорима са Цариградским патријаршијом о стварању јединства Српске православне цркве и њеном уздизању на степен обновљене патријаршије. Био је делегат Српске православне цркве у Чехословачкој, где је остао три године. Говорио је одлично руски, чешки, немачки и француски језик. Изабран је 1932. за првог митрополита загребачког и 1933. свечано устоличен. На дан прогласа НДХ, 10. априла 1941, ухапсиле су га усташе и са ђаконом Лазаром Живадиновићем затвориле у затвор у Петрињској улици. Умро је у манастиру Ваведење у Београду 13. јануара 1945. На редовном заседању Сабора СПЦ, митрополит Доситеј је унет у Именослов Српске цркве као исповедник (прославља се 13. јануара/31. децембра). Сава, епископ шумадијски, *Српски јерерси од деветог до двадесетог века*, Београд–Подгорица–Крагујевац, 1996, стр. 175–176; *Српски биографски речник*, 2, В–Г, Нови Сад, 2006, стр. 82–83; *Христу веран до смрти. Свештеноисповедник Доситеј загребачки и ваведењски*, Београд–Цетиње, 2008.

Децембра 1920, пре него што ће СПФ бити угашен (1921. године) утапањем у званични државни програм помоћи Србији, Гертруда Карингтон Вајлд, руководилац Извршног одбора СПФ-а у Лондону, формирала је посебан фонд – за изградњу дома за српску ратну сирочад у Нишу који ће водити енглеско особље.⁵³ Идеја за овакав облик дома дошла је по свој прилици из Србије.⁵⁴ Кад је изградња почела, у Лондону је основан Централни одбор Енглеско-српског дечијег дома у Нишу, у коме је један од повереника била Г. Карингтон-Вајлд,⁵⁵ док је у Београду формиран Пословни одбор на челу са епископом Доситејом. Александар Јовичић је у име СПФ-а руководио и надгледао подизање овог здања, док је практично старање о изградњи преузела Флоренс Мо. Одредбе за контролу Дома су сачињене уз сагласност организације Ратне добротворне комисије (War Charities Commission), у форми правног документа карактеристичног за англосаксонско право (Trust Deed),⁵⁶ датираног 9. 4. 1923. Њиме су постављена три британска (један од повереника Дома током целог његовог постојања био је Ситон-Вотсон) и шест српских повереника, чија сагласност је била неопходна за све финансијске трансакције и за именовање и замену британског особља. Повереницима је био остављен (након донације од 5.000 фунти за сродну институцију у Сурдулици и неопходне расходе на новој згради) преостали износ од 30.000 фунти као Задужбински фонд

⁵³ Документи и извештаји о раду Енглеско-српског дома у Нишу чувају се у: SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953); SEW/7/4/1 – Memos and correspondence re early years of Niš Orphanage (1915–1924, mainly 1916–1917); SEW/7/4/2 – Correspondence re dissolution of SRF and transference of assets to Niš Orphanage Trust (1920–1921); SEW/7/4/3 – Correspondence re finance, administration and staffing of Niš Orphanage (1922–1924); SEW/7/4/4 – Correspondence re finance, administration, staffing and new building for Niš Orphanage (1925–1927); SEW/7/3/1–7/3/5; SEW/7/4 – Serbian Relief Fund's Niš Orphanage, correspondence (1915–1927); SEW/7/5 – Serbian Relief Fund's Niš Orphanage, inter war years (1920–1939, mainly 1920–1931); SEW/7/9 – SRF Executive Committee minute book (29 May 1918 – 14 February 1923; 26–28 March 1924); SEW/7/12 – SRF account book (1 July 1921 – 3 March 1924) и др.

⁵⁴ Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, стр. 21.

⁵⁵ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection – SEW/7/4/3 – Correspondence re finance, administration and staffing of Niš Orphanage (1922–1924) <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/setonw/sewp741a.htm>

⁵⁶ За англосаксонски систем колективне заштите у упоредном праву карактеристичан је систем који се заснива на установи траста (*trust*, повереништво) у коме основна улога припада поверенику власника имовине или обвезница. Повереништво се установљава уговором о трасту (Trust Deed), правним документом којим се уводи трећа страна, тј. састоји се у преносу одређеног права на повереника, који овим правом управља у корист власника или трећег лица. Потписивањем уговора фактички се власништво над имовином преноси са једне особе или дариваоца на другу особу или групу особа, на поверенике (*trustees*) уз право власника да имовину и даље користи. Deed of Trust Law & Legal Definition, <http://definitions.uslegal.com/d/deed-of-trust/>, 4. 10. 2012.

за дом. Финансирање отварања дома помогли су и влада Велике Британије, влада Краљевине СХС и Црвени крст. Првобитно је био отворен рачун код Вестминстер банке (Westminster Bank). Касније је из тих средстава одвојено неколико милиона динара који су уложени код Управе фондова и Хипотекарне банке у Београду, од чијег интереса се Дом издржавао. Накнадно је новац – уз сагласност свих повереника, који су деловали према правним саветима, како у Енглеској тако и у Југославији, и са знањем Британског посланства (које је у то време обично имало свог представника на састанцима повереника у Београду) – реинвестиран у амерички зајам или Блерове обвезнице,⁵⁷ које су уживале државну гаранцију.⁵⁸

Дом је саграђен у улици која је (све до 1948. године) носила име српске добротворке – леди Пеџет, а по угледу на неки стари енглески замак за који је нацрт дала Флоренс Мо, а који је пројектовао руски архитекта. Велики проблем представљала је изградња купатила и уопште водоинсталатерски радови за које су довођени радници из Београда. Цео пројекат изазивао је велико интересовање у Нишу, где у то време није било сличних грађевина.⁵⁹ Истовремено са доношењем одлуке о изградњи дома, 1921. године, у Лондону је била донета и одлука да се у Ниш пошаље брачни пар који ће бити задужен за његово управљање. Флоренс Мо се вратила у Енглеску а у Ниш је стигао Вилијам Бинс (William Binns),

⁵⁷ Тзв. Блеров зајам, у износу од тадашњих 100.000.000 долара, који је Краљевина СХС добила од њујоршке банкарске куће Blair and Co. Inc., био је намењен за изградњу железница и друге уговором и законом прецизиране и фиксирани инвестиције (30 милиона за буџет, а 70 милиона за Јадранску пругу), са роком отплате до 1962. Прва транша зајма стигла је 1922. у износу од 20 милиона долара. Зајам није потпуно реализован и пруга није изграђена. Послужио је да се покрије дефицит државе 1921–1923. Неспособна да отплаћује стране зајмове, Краљевина Југославија је 1932. прибегла некој врсти мораторијума. Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, I–III, Београд, 1988, стр. I/61; стр. Иван М. Бецић, *Министарство финансија Краљевине Југославије 1918–1941*, Београд, 2012, стр. 336–341.

⁵⁸ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection – SEW/7 Serbian Relief Fund (SRF), First World War and interwar years (1914–1953, mainly 1914–1921); SEW/7/5/2 – Niš Orphanage financial correspondence and accounts (1920–1939, mainly 1920–1929); SEW/7/5/5 – Niš Orphanage financial correspondence with London County Council (1925–1927); SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“ <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/setonw/sewp741a.htm>; „ХЗЉМ и ратна сирочад у Нишу“, *Вера и живот*, бр. 6, април 1925.

⁵⁹ Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, стр. 25.

који је на месту управника био од 1922. до 1924. Ипак, убрзо се испоставило да је то била велика грешка, па је Мо враћена на личну молбу Гертруде Карингтон-Вајлд. Нешто касније Мо је још једном одсуствовала из Дома (1927–1930) из породичних разлога.⁶⁰

Нова једносратна зграда била је окружена цвећем и баштама са поврћем, игралиштем, купатилима и пољским тоалетима. Посађено је воће и друго дрвеће. Кућа је била окренута ка југу, собе су биле велике и сунчане, дечаци и девојчице су имали одвојене просторије и купатила, трпезарију, а велика играоница је саграђена на каменим стубовима, тако да је „тло испод формирало пријатно осенчено игралиште за време врућина“. Уз помоћ СПФ-а набављен је и целокупан инвентар.⁶¹ У Дому је могло да се смести педесеторо деце и десетак чланова британског и локалног особља. Изграђене су и обућарска радионица, пилићарник, стаја, перионица.

За заслуге око подизања Дома, госпођа Карингтон-Вајлд је одликована *орденом св. Саве II реда*. Она је и касније помагала Дом и сваке друге године долазила у Ниш и доносила помоћ за децу прикупљену у Енглеској.⁶² Лично је присуствовала и свечаном отварању Дома у Нишу, 4. новембра 1926. године. Свечаности су присуствовали и кнегиња Олга и кнез Павле Карађорђевић, британски посланик, гибралтарски бискуп, као и епископ Николај Велимировић.⁶³ Краљ Александар Карађорђевић је посећивао ЕСДД приликом сваког доласка у Ниш.

Дом је уживао велики углед, као једина установа коедукативног карактера у Краљевини Југославији. Вишегодишње постојање и рад једног тако великог дома подржало је и много добротвора из Ниша, почев од локалне варошке управе, медицинског особља и

⁶⁰ Исто, стр. 21–22.

⁶¹ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“, and „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁶² У знак сећања на Гертруду Карингтон Вајлд, у Нишу је постављена биста, рад вајара Славка Милетића, откривена испред ЕСДД 1938. године. После Другог светског рата је уништена. Славица Поповић-Филиповић, „Српски потпорни фонд и госпођа Гертруда Карингтон Вајлд“, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14418>, 7. 7. 2012; http://domucenikasrednjihskolanis.info/index.php?option=com_content&view=article&id=51&Itemid=58, 20. 7. 2012.

⁶³ У рубрици „Хроника“, *Преглед цркве епархије нишке* пише о помпезном освећењу Енглеско-српског дома (који је подигнут из средстава СПФ) уз присуство принца Павла и принцезе Олге, енглеског посланика Г. Карингтон-Вајлд и епископа Николаја који је говорио о величини помоћи коју је за време рата и после њега В. Британија указала Србији. *Преглед цркве епархије нишке*, бр. 10–11, октобар–новембар 1926, стр. 422–423.

учитеља, чланица Кола српских сестара, странаца који су живели у Нишу и др.⁶⁴

Деца и особље Дома 1931. године

Од оснивања па до 1926. када је завршена зграда, ЕСДД је примао око педесет дечака и девојчица, старости од пет до двадесет година, да би их касније било од сто до двеста. Иако евиденција није сачувана, рачуна се да је до 1929. кроз ову установу прошло око 185 питомаца.⁶⁵ Дужност управнице обављала је Флоренс Мо или „сестра-мајка“ како су је звали у Србији, с краћим прекидима, од оснивања Дома 1919. до 1946. године. Она је редовно слала месечне извештаје о раду ЕСДД у Лондон, у којима се налазе подаци о броју деце, њиховом здрављу и образовању и детаљи о вођењу институције.⁶⁶ Због свог рада и она и поједине њене сараднице одликоване су више пута разним духовним и световним одликовањима влада Краљевине Југославије и Велике Британије између два рата.⁶⁷

⁶⁴ На пример, дански лекар Вилијам Теодор Мелгард (Wilhelm Theodor Mollgaard, 1888–1920), који је стигао 1915. године у Србију, где је деловао у саставу данске медицинске мисије током Првог светског рата. Он је добровољно бринуо о деци све до смрти 17. новембра 1920. Славица Поповић-Филиповић, „Др Вилијам Теодор Мелгард (1888–1920) у медицинској мисији у Србији, у Првом светском рату и после тога. Деведесет година од смрти данског лекара др Вилијама Теодора Мелгарда“, *Нишки весник*, бр. 66, Ниш, септембар 2010, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/14013>, 7. 7. 2102.

⁶⁵ *Историја Ниша*, књ. 2 (Од ослобођења 1878. до 1941. године), пр. Даница Милић, Ниш, 1984, стр. 518–519.

⁶⁶ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection – SEW/7/4/3 – Correspondence re finance, administration and staffing of Niš Orphanage (1922–1924); SEW/7/4/4 – Correspondence re finance, administration, staffing and new building for Niš Orphanage (1925–1927); SEW/7/5/1 – Niš Orphanage reports and minutes (1920–1931) <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/setonw/sewp741a.htm>

⁶⁷ Medal card of Maw, Florence B, Catalogue reference WO 372/23, http://www.nationalarchives.gov.uk/documentsonline/details-result.asp?Edoc_Id=6482480, 7. 7. 2012. Енглескиње су добитнице ордена св. Саве I реда, ордена краља Александра, највишег одликовања Кола српских сестара, као и одликовања британских краљева Џорџа V и Џорџа VI. http://domucenikasrednjihskolanis.info/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=70.

Флоренс Мо и Џин Ранкин су живеле под истим кровом са својим штићеницима и поред одржавања Дома подучавале су их и усмеравале на даље школовање. Дом је функционисао по устаљеном режиму. Доручковало се у седам сати, потом су деца одлазила у школу и враћала се у Дом на ручак у 12. Деца су имала обилну и квалитетну исхрану. У летњем периоду организовани су кампови у околним манастирима. Многи дечаки и девојчице прошли су кроз гимназију или средњу школу. Неколико њих је наставило школовање на Универзитету у Београду, а један од питомаца је постао судија. Други су отишли у техничке или пољопривредне школе, а највећи број је прешао директно из основних школа да учи трговину у граду, завршавајући вечерње школе уз рад. Девојчице су завршавале кројачке течајеве, трговачке школе или домаћичке течајеве и течајеве за неговатељице. Неке од њих, које су биле посебно успешне, настављале су школовање у Британији.⁶⁸ Било је појединачних случајева усвајања деце из Дома, али о школовању и запослењу већине штићеника бринула је Флоренс Мо, која је у томе имала велику помоћ епископа Доситеја. Епископ је примао код себе дечаке који су желели да се посвете свештеничком позиву и даље их усмеравао и помагао.⁶⁹

Међу васпитачицама је било неколико Енглескиња (Х. М. Церам, Форет, М. Робертсон), али и домаћих: Даринка Димитријевић, Мирка Мирилов, Иванка Марковић и др. Васпитачица и професор енглеског језика била је и Лиуза Гросер (Liuza Grosser). Током година у ЕСДД су долазиле разне мисије и свештеници. Често је долазио свештеник П. Х. Ситерс, директор ХЗМЉ, који је деци држао говоре побожне садржине и пуштао филмове о Енглеској, члан ХЗМЉ Љубиша Драгичевић, инжењер агрономије Божидар Пепић, секретар енглеског посланства у Београду,⁷⁰ енглески конзули и др.

Почетком бомбардовања Ниша априла 1941, деца су се налазила у склоништу када је пала бомба у двориште и убила велики број војника који су се ту утаборили. Како се бомбардовање наставило и било појачано, деца и особље, узимајући онолико ствари

⁶⁸ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish”, history of the Orphanage written by Florence Maw; Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, str. 29–30.

⁶⁹ Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, str. 31.

⁷⁰ Божидар Пепић, енглески ђак и британски вицеконзул, био је пре Другог светског рата један од оснивача Англо-америчко-југословенског клуба. За време Другог светског рата био је шеф радио-службе у Лондону. Ranka Gašić, „Anglofilске организације u Beogradu između dva svetska rata”, str. 21–35.

колико су могли да понесу, побегли су у брда, где су живели у великој оскудици неколико дана, спавајући у шталама и једва прикупљајући по селима нешто хране да се обезбеде два скромна obroka дневно. Штићеник Дома Иван Давидовић сведочи како је после бомбардовања Амбасада В. Британије наложила енглеском особљу Дома да хитно дође у Београд, да би их евакуисали. Флоренс Мо је то енергично одбила и остала са децом.⁷¹ После окупације Ниша, вратили су се у Дом и за неко време су били остављени мање или више на миру. Два пута је Дом претресан, оба пута ноћу, и сви, до најмање деце, били су обавезни да устану, и да стоје мирно по неколико часова. Једна од неговатељица у Дому је ухапшена и послата у концентрациони логор у Немачкој.⁷²

По окупацији је дошло до великог пораста броја деце (између 70 и 80), међу којима је било и много старијих девојчица које су тражиле заштиту и остале да помогну у Дому.⁷³ Председник нишке општине Јован Чемерикић⁷⁴ је неко време помагао Дом у снабдевању храном. Флоренс Мо и Џин Ранкин ухапшене су 1942. и две недеље су провеле у затвору у Нишу али су на нечију интервенцију пуштене. Немци су им нудили могућност да добију дозволу и напусте Ниш, што су оне одбиле.⁷⁵ Дом је радио до септембра 1943, када су га Немци иселили јер им је била потребна зграда. Наредило је стигло да се за 48 сати уклони сав намештај и ускладишти, као и да се пронађе нови смештај за децу. Многи грађани Ниша дошли су у помоћ и све је уклоњено и ускладиштено у предвиђеном року. Особље и деца (њих 72) понели су са собом део ствари и преселили се у малу кућу у склопу душевне болнице у Горњој Топоници код Ниша.⁷⁶ Овде су остали око пола године, а затим су им наредили да се преселе у Неготин, где је већ око 1.000 деце било смештено у

⁷¹ Симон Милчић, *Енглески дом – кућа наде и љубави*, Ниш, 2008; С. Бабовић, *Отхранила нас љубав*, 02. фебруар 2010. <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:264107-Othranila-nas-ljubav>

⁷² SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Јован Чемерикић је пре рата био истакнутој припадник Демократске странке у Нишу, дугогодишњи директор Прве мушке гимназије и потом председник нишке општине током рата и члан Збора.

⁷⁵ Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, str. 44.

⁷⁶ John B. Allcock, Antonia Young, *Black Lambs and Grey Falcons: Women Travellers in the Balkans*, Berghahan Books, 2000, str. 85; SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection – SEW/7/6 – Serbian Relief Fund’s Niš Orphanage, post Second World War years (1944–1953), <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/setonw/sewp761a.htm>, 7. 7. 2012.

војничке касарне. Међу децом се појавила маларија и друге болести. Флоренс Мо ће касније у једном од извештаја написати да је „владала јака комунистичка пропаганда“ и да су редовно одржавани тајни састанци ноћу, којима су присуствовала и старија деца из Дома, без њеног одобрења. Када су партизанске трупе ушле у град, многе девојке и момци су им се придружили. Неки су погинули у шуми, „неки су се вратили разочарани“, а двојица питомаца Дома постала су „фанатични“ чланови Комунистичке партије.⁷⁷

Чим су борбе престале, Мо је тражила дозволу да се врати у Ниш са децом. То је у почетку било одобрено, али када су сви договори око транспорта завршени, стигло је обавештење да се не дозвољава одлазак. Флоренс Мо је ипак сместила децу у празне вагоне на станици и кренула за Ниш, остављајући део особља да пође касније. Госпођица Ранкин, која је била задужена за оне који су остали, имала је извесних проблема али „званичници са железнице су имали симпатије за њих и дозволили су им да наставе пут“. У општој конфузији која је настала у време ослобођења града, много ствари у Дому је уништено или украдено и поново је требало да се суоче са зимом у згради на којој су недостајали прозори и врата. Деца нису била у лошем физичком и здравственом стању, изузев недостатка одеће и обуће, а храну готово да није било могуће набавити. О томе сведоче и писма Ф. Мо у којима говори о поновном успостављању сиротишта у Нишу 1945, потреби да се именују нови повереници, финансијским и другим проблемима.⁷⁸

Средства за одржавање Дома уложена у Америци су још увек била замрзнута. Одређене резерве камата које су остале у банци у земљи биле су брзо исцрпљене и по ослобођењу повереници су постали зависни у вођењу Дома од аванса Министарства социјалне политике ДФЈ и повремених доприноса Фонда за спас деце (Save the Children Fund) и Југословенског друштва Велике Британије.⁷⁹ Унра (UNRRA) је могла да помогне само кроз владине канале и тим путем ништа није стизало и једина помоћ добијена од локалних власти била је дозвола деци да похађају два пута дневно комуналну трпе-

⁷⁷ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁷⁸ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6 – Serbian Relief Fund’s Niš Orphanage, post Second World War years (1944–1953), box 20, SEW/7/6/1 – Niš Orphanage correspondence (1944–1945).

⁷⁹ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“ and „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

зарију у граду, као и да носе храну за особље.⁸⁰ Флоренс Мо је добила и значајну финансијску помоћ и одећу од Фонда преко британског амбасадора Ралфа Стивенсона (Sir Ralph Stevenson), чији је делегат код повереника био конзул Стенбок (Stenbock).⁸¹ У почетку је постојала општа сагласност између Амбасаде и повереника, и у Београду и у Енглеској, а то је мислила и сама Мо, да не би било мудро постављати питања у вези са сиротиштем док се не види шта ће се дешавати у Југославији. У међувремену Ф. Мо и Џ. Ранкин су се договориле да остану у сиротишту и одрже га докле год је то могуће, у нади да ће се финансијски положај разјаснити. Кроз Дом је до тада прошло укупно око 600 деце.⁸² Симон Милчић, дете под бројем 282, како је заведен поратне 1946. године, сведочи да их је било око 700 из свих крајева ондашње Југославије. „Енглескиње су нас училе да не смемо да се разликујемо по пореклу и вери. Није смело да се гледа чији су родитељи били четници, а чији партизани. Деца су била на истој страни: губитници који су уз топлу руку Енглескиња постајали победници.”⁸³

Флоренс Мо у једном од извештаја пише како је једна од девојака које су се придружиле КПЈ, а која је чула за претње да ће Дом бити растурен, тражила од ње да је прими назад, што је она одобрила верујући да ће својим контактима ова стара питомица Дома омогућити да се промене лакше обаве. Међутим, у Дому су почеле да се одржавају дневне конференције и тајни састанци. „Лојално српско особље“ је постало предмет увреда и непослушности и постепено је почело да напушта Дом.⁸⁴ На зидовима зграда

⁸⁰ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish”, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁸¹ Ралф Стивенсон је стигао у Београд 12. марта 1945. као први британски амбасадор у Југославији после Другог светског рата.

⁸² АС, БИА, I–62.

⁸³ Симон Милчић, *Енглески дом – кућа наде и љубави*, Ниш, 2008; С. Бабовић, *Отхранила нас љубав*, 02. фебруар 2010, <http://www.novosti.rs/vesti/naslovna/aktuelno.293.html:264107-Othranila-nas-ljubav>. Поводом обележавања Дана примирја у Првом светском рату, у Дому за средњошколску омладину (који се налази у здању некадашњег ЕСДД) отворена је 2008. спомен-соба посвећена оснивачима и британским болничаркама које су чувале и школовале српску сирочад до 1946. <http://www.politika.rs/rubrike/Srbija/Engleske-majke-srpske-ratne-sirochadi.lt.html> D. Janković, objavlјeno: 13. 11. 2008.

⁸⁴ Током 1945. Флоренс Мо је радила без новчане накнаде, док је Џин Ранкин примала око 2.000 динара, секретар Милош Поповић 3.000 динара, Тодор Лазаревић 1.200 динара, књиговођа Славољуб Ђорђевић 1.200 динара, васпитачица Катица Милилов 1.200, Љубица Пакуревић је радила без накнаде, Даринка Шарац васпитач је примала 1.200 динара, куварица Катарина Гизи 1.200 динара, куварица Стјеповић Јованка 1.200 динара, магационер Босиљка Марковић 1.200 и судопера Јека Ђурковић 800 динара. АС, БИА, I–62. У то време плате чиновника

у Нишу појавиле су се слике на којима су представљена деца која су тучена камџијама. Уследили су и критички текстови у локалној штампи о капиталистичком третману деце и бруталној дисциплини. Наводило се да су деци која су певала партизанске песме док су пословала у кухињи наређивали да ћуте, „јер Тито неће огулити кромпир за вас“.⁸⁵

Министарство социјалне политике је 27. априла 1945. (бр. 1133) обавестило Министарство иностраних послова ДФЈ (Политичко одељење) да је управница Дома у Нишу тражила помоћ за издржавање Дома и исплату дугова. Даље се додаје да се заштита деце у ДФЈ сматра „државном задаћом“, да управу домова поставља Министарство социјалне политике а васпитно-педагошко особље Министарство просвете и да сматрају како треба позитивно одговорити на захтев за помоћ око исплате дугова ЕСДД уз услов да се поднесу документи којима се правдају трошкови.⁸⁶

Министар иностраних послова Привремене владе ДФЈ⁸⁷ Иван Шубашић је 27. маја 1945. одговорио министру социјалне политике

у Београду кретале су се око 4.000 динара месечно, а плате послужитеља у државним надлештима око 1.800 динара. *Записници са седница Комисије за верска питања НР/СР Србије 1945–1978*, пр. Радмила Радић, Момчило Митровић, ИНИС, Београд, 2012, стр. 86–87.

⁸⁵ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁸⁶ АЈ, Министарство социјалне политике ДФЈ, 642–7–20.

⁸⁷ Под утицајем међународне ситуације Ј. Б. Тито је усвојио меморандум британске владе који му је пренео В. Черчил августа 1944. да у земљи неће уводити комунизам, да ће задржати КПЈ у конспирацији и да ће изражавати комунистички програм кроз програм Народног фронта Југославије. Након неколико сусрета Тита и Ивана Шубашића, предратног бана Бановине Хрватске и председника краљевске владе у Лондону током Другог светског рата, Вишког и Београдског споразума у јуну и новембру 1944. године, до нових контакта дошло је децембра 1944. када је учињена допуна Београдског споразума са неким гаранцијама за рад политичких странака и будућа уставотворна скупштина је ратификовала законодавна акта АВНОЈ-а. Незадовољан споразумима краљ Петар II Карађорђевић извео је „салонски удар“ 11. 1. 1945, отказујући поверење Шубашићу. Против краља и његовог „државног удара“ КПЈ је организовала демонстрације на ослобођеним подручјима Југославије, уверена да иза краљевог поступка стоје Британци. На Кримској конференцији 16. 2. 1945. године савезничке вође су се сложили да се споразум Тито–Шубашић спроведе у живот, с тим што су Британци тражили гаранције у виду проширења АВНОЈ-а посланицима Народне скупштине Краљевине Југославије и накнадну ратификацију његових аката. Петар II Карађорђевић је прекинуо опструкцију одређивања намесника 2. 3. 1945. после чега су НКОЈ и Шубашићева влада дали истовремено оставке 5. марта а два дана доцније Ј. Б. Тито образовао је Јединствену привремену владу Демократске Федеративне Југославије (ДФЈ), коју су затим признале владе Велике Британије, САД-а и СС-СР-а. Привремена влада ДФЈ трајала је до 11. 11. 1945. када су одржани избори за Уставотворну скупштину. Тито је потом у Москви 11. 4. 1945. потписао уговор о пријатељству, помоћи и сарадњи Југославије и СССР-а а односи Југославије са

др Антону Кржишнику: „У вези Вашег писма в. бр. 1133 од 27. прошлог месеца по питању даљег вођења Енглеско-српског дечјег дома у Нишу као и директне интервенције Британске амбасаде у Београду, на основу телефонског разговора који смо по овом питању водили, част ми је молити Вас да ме изволите обавестити какав ће бити дефинитиван став који ће заузети по овом питању Ваше и друга савезна Министарства. Са своје стране, водећи рачуна само о спољно-политичком ефекту, ја желим да поново подвучем да би од извесног интереса било да се у наведеном дому задрже госпођице Мо и Ранкин у функцијама што сличнијим њиховим досадашњим функцијама, будући да су оне један велики део свога живота посветиле старању о нашој сирочади.“⁸⁸

Флоренс Мо пише 6. јула 1945. Министарству социјалне политике ДФЈ у вези са претходно упућеним захтевима за пружање помоћи ЕСДД ради продужења његовог рада и усменим разговорима са министром социјалне политике, да ће Дом радити по плану и према упутствима Владе а да ће новчану помоћ примати док се новац у Лондону не деблокира. Она тражи да им се додели прва помоћ у износу од 150.000 динара ради ликвидације дуговања од марта 1945, као и за издржавање за јули. За наредне месеце молила је да добијају сталну новчану помоћ од 100.000 динара. Она додаје да у Дому може бити смештено до 70 деце ако се добије потребан инвентар.⁸⁹

На захтев председника Фонда Ситон-Вотсона, а и према жељи Управе ЕСДД у Нишу, био је образован нови поверенички одбор

западним државама све више су се заоштравали. Са једне стране, према комунистичком схватању, Велика Британија и САД биле су империјалистичке силе, а са друге, за Черчила је већ маја 1945. била спуштена „гвоздена завеса“. Сам др Иван Шубашић је, под изговором да влада комунистичка диктатура у земљи, поднео оставку на место министра спољних послова октобра 1945. Током пролећа 1945. избија криза око Јулијске крајине, између Југославије и западних сила, пре свега В. Британије и САД-а, која ће касније бити праћена низом неслагања везаних за Аустрију, Немачку, приближавање Југославије СССР-у и њену подршку прокомунистичким покретима у другим земљама (Грчка), мере конфискације имовине и национализације страног и домаћег капитала, омогућавања рада југословенске емиграције и прихватања колаборациониста на Западу, задржавања златног и девизног депозита Краљевине Југославије у САД-у, вођења пропагандног рата против „комунистичке диктатуре“, неповољног третмана југословенских репарационих потраживања од западних окупационих зона Немачке, реституције југословенског пловног парка на Дунаву, нарушавања ваздушног суверенитета Југославије од англо-америчке авијације, искоришћавање армије генерала Владислава Андерса за притисак на Југославију почетком 1946, суђења Д. Михаиловићу и А. Степинцу итд. Бранко Петрановић, *Историја Југославије 1918–1988*, I–III, Београд, 1988.

⁸⁸ АЈ, Министарство социјалне политике ДФЈ, 642–7–20.

⁸⁹ Исто.

Дома у Београду, који је требало да по деблокирању средстава у САД-у преузме све материјалне издатке око његовог издржавања. Министарство социјалне политике је 9. јула 1945. тражило да у Одбор ЕСДД у Београду уђе и једно лице из овог министарства а потом су у писму од 25. јула исте године одобрили да Одбор преузме на себе све материјалне издатке око издржавања Дома, кад се деблокирају средства у Америци, под условом да васпитну страну преузму министарства просвете и социјалне политике. Као члан Одбора из Министарства социјалне политике одређена је Милица Дедијер-Кићевац, начелник Одељења за заштиту матера, деце и младежи.⁹⁰

Према одлуци Министарства социјалне политике из августа 1945. године, Мо и Ранкин су до даљег остале на својим функцијама. Дом је почетком новембра 1945. добио од овог министарства 150.000 динара за издржавање до краја 1945. Такође је било одређено да добију од нишког окружног одбора износ од око 74.200 динара за неопходне оправке на згради и 40.000 динара за обезбеђење горива. Министарство је очекивало од управе Дома да се направи план буџета за 1946. годину и достави нишком окружном одбору.⁹¹ Поново је изнет услов да директора и наставничко особље поставља Министарство и да „предузму образовање деце у духу овог режима“. До тада је било правило да сва деца иду свакодневно у локалне школе, тако да никада није било школске наставе у Дому. Пошто је почетком 1946. низ одлука југословенских власти наговештавао промену политике према Дому, старији повереник, професор Ситон-Вотсон и британски амбасадор договорили су се да је дошло време за британске поверенике да припреме Меморандум о положају Дома за незбринуту децу и да га доставе својим српским колегама у Београду.⁹²

Министарство за социјалну политику је 20. марта 1946. поставило младог учитеља од 25 година, Милорада Миловановића за директора, уз инструкцију да Флоренс Мо остане као помоћница за

⁹⁰ Исто. Милица Дедијер Кићевац је била члан Националног комитета Црвеног крста и делегат на међународним конференцијама ове организације. Једно време је била и потпредседница АФЖ-а за Београд. „Yugoslavia's Child Welfare Expert Coming“, *The Sunday Herald* (Sydney, NSW: 1949-1953), Sunday, 12 November 1950, стр. 12; „You Lucky People! Says Visitor From Yugoslavia“, *The Sunday Herald* (Sydney, NSW: 1949-1953) Sunday, 10 December 1950, стр. 16, <http://trove.nla.gov.au/newspaper/result?l-title=38&q=kicevac>

⁹¹ АЈ, Министарство социјалне политике ДФЈ, 642-7-20.

⁹² SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947-1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“.

административне послове, али да не би требало да води никакву бригу о деци.⁹³ Ускоро је и остало особље у Дому (васпитаче, педагоге и др.) поставило Министарство просвете НР Србије.⁹⁴ Сва деца, њих 71, о којима је Мо водила бригу током ратног периода, разаслата су затим на друга места, а слободна места су попуњена младима узраста од 17 до 22 године. Тако је цела природа Дома промењена, и он се више није могао назвати дечијим домом, пошто је четрнаест година било уобичајено доба у коме су деца до тада напуштала Дом. Стандарди чистоће су пали, а методе и дисциплина одржавана током 29 година уступили су место „тајним састанцима и потказивањима“.⁹⁵

Флоренс Мо је 19. априла 1946. посетила З. Игњатовић из нишког Окружног одбора, која је најавила низ даљих промена према одлуци Комитета за социјално старање, без икаквог обавештавања повереника. Између осталог било је предвиђено да у будућности може бити само пет плаћених радника у Дому: директор, економ, домаћица, кувар и чистачица, чиме је британско особље елиминисано. Комитет је поручио да, иако признају британско власништво над имовином и спремни су или да испразне зграду, да плате кирију за њу, или да наставе са њеним слободним коришћењем, „инсистирају на потпуној контроли деце“. Игњатовићевој је речено да ће све чињенице бити достављене Београдском одбору у првој инстанци, а затим и повереницима у Лондону, са циљем да се рашчисти ситуација.⁹⁶ Одбијена је дозвола британском особљу да се хране у Дому, и то у време када је храну било врло тешко набавити изузев преко црног тржишта.⁹⁷

Министарство иностраних послова је 25. априла 1946. добило налог од генералног секретара Председништва Савезне владе Митра Бакића да преко југословенског представништва у Лондону обавести Фонд да Енглеско-српски дечји дом у Нишу треба да пређе у власништво државе, уз изражавање „пуне захвалности и признања на њиховом дугогодишњем старању о нашој деци“.⁹⁸ Бакић у писму Министарству иностраних послова каже да је НР Србија

⁹³ Исто.

⁹⁴ АЈ, Комитет за социјално старање, 33–16.

⁹⁵ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“.

⁹⁶ Исто.

⁹⁷ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children's home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

⁹⁸ АЈ, Комитет за социјално старање, 33–16.

вољна да Дом откупи, уколико Фонд не одлучи да га поклони. „Ми бисмо им, такође, били захвални на даљој материјалној помоћи коју би овом дому, односно нашој незбринутој деци могли пружати преко нашег Друштва Црвеног Крста.“⁹⁹

Под овим околностима, Мо и Ранкин нису имале другог излаза него да поднесу оставку, а њихова акција је једногласно усвојена на седници српских повереника, 29. априла, на којој је конзул Стенбок представљао Амбасаду В. Британије. Госпођица Мо је имала дуг разговор са министром за социјална питања, који је покушао да оправда званични став и који их је позвао да задрже своје собе у Дому све док њихов статус не буде решен, па чак их уверавао да ће бити у могућности да користе и кухињу, али је сасвим јасно ставио до знања да жели да се дужности британског особља прекину.¹⁰⁰ Са одлуком о оставци сложили су се и енглески повереници, али су у исто време послали снажан протест Титовој влади жалећи се на поступке у току преузимању Дома и на третман енглеског особља. У меморандуму се између осталог каже: „Тако се завршио веома успешан експеримент у англо-српским односима који је покренут на изричит захтев српских (касније југословенских) власти, а спроведен је од 1919. до 1941. у потпуној хармонији са грађанима Ниша – укључујући све странке и групе без изузетка – из разлога што политичка питања нису играла никакву улогу у овим активностима. Сада предузета акција директно говори о ‘неповерењу’, подједнако према британском особљу у сиротишту, према британским повереницима у Енглеској и према сећању многих ватрених србофила чија жеља је била да се овековечи пријатељство између два земље с трајно дарованом институцијом. Докле год је промене у Дому за незбринуту децу, у нешто сасвим другачије од ставова његових оснивача, било могуће приписати локалном фанатизму и недостатку такта, било је могуће надати се да су оне резултат неспоразума, и да могу бити отклоњене споразумним преговорима. Али став који је заузео министар социјалне заштите јасно ставља до знања да садашња југословенска влада не жели сарадњу са својим британским пријатељима.

Под тим околностима, једини курс је да наставимо са ликвидацијом Дома за незбринуту децу у што скорије време. Ми не желимо да останемо дуже него што смо добродошли или да нудимо

⁹⁹ Исто.

¹⁰⁰ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“.

услуге које се више не желе. Ми смо стога прихватили оставку две даме и замолили их да се повуку чим буду у стању да заврше попис намештаја и других садржаја у згради сиротишта. Ми не тражимо плаћање закупнине за период од преузимања зграде али заиста не можемо признати законитост онога што је урађено. Ми смо спремни да уђемо у преговоре са југословенском владом, у вези зграде и њеног садржаја, увек у складу са британским повереницима који су претходно добили одобрење Ратних добротворних комесара (званично британско тело под којим је урађена оригинална шема), што је такође прихваћено од југословенске стране да ће се зграда користити за неке потребе дечје заштите. У циљу да регулишемо своју позицију биће неопходно да имамо процену, у складу са локалним стандардима у Нишу, како саме зграде, тако и њених садржаја. Верујемо да ће то бити у рукама гђице Мо, и наша је нада да чим буду спремне она и гђица Ранкин и гђица Џерам, моћи ће да је предају.

Питање Задужбине фонда ће бити посебна тема за преговоре, а то се неће десити све док се инвестиције у Блеров зајам не одмрзну."¹⁰¹

Флоренс Мо је касније писала: „Прави разлог за завршетак рада Англо-српског дома био је наравно политички. Нови режим је снажно анти-религиозни, и анти-британски. Дом је одувек био тесно повезан са црквом на Пантелејмону, где су двојица наших момака, служила након завршетка богословије и где су од кад је Дом први пут отворен, деца формирала хор. Двема везама верској – и британској требало је да се стави крај.“ Она додаје да је под управом новог директора, новац почео редовно да пристиже за одржавање и поправке у кући, као и помоћ Унре. Особље се брзо повећало на 13 чланова. Дом је требало да буде показно место и похвални текстови о методама рада новог директора и особља су се појавили у новинама.¹⁰²

За преостало време које су још провеле у Дому заузимајући собе, Мо и Ранкин су саме бринуле о исхрани и нису имале дозволу да контактирају са децом. Трпеле су „ситне прогоне“: позиви телефоном често им нису прослеђивани или је он наводно био у квару

¹⁰¹ SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „Memorandum of the Anglo-Serbian Orphanage at Niš“, „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

¹⁰² SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection: SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953) – memos: „S.R.F. Children’s home at Nish“, history of the Orphanage written by Florence Maw.

када су хтеле да га користе, старим домцима који су их посећивали су претили да не смеју да долазе поново у посете, станари Дома су избегавали да их поздрављају у пролазу и сл.¹⁰³ Ипак, грађани Ниша, чак и потпуни странци су их поздрављали на улицама, деца о којој су бринуле су их и даље посећивала а и локални званичници су били љубазни и помагали им колико је то било у њиховој моћи.¹⁰⁴ Пре одласка, Флоренс Мо је помогла неким старим питомцима Дома, поклонивши им одећу, кревете, постељину и др. Многа деца која су била са њом у рату живела су са рођацима који нису имали довољно средстава за живот. Друга су морала да пронађу смештај, али чак и они који су имали пара нигде нису могли да набаве оно што им је било потребно. Сваки поклон је наилазио на противљење у Дому, али је Мо инсистирала на свом праву да располаже оним што је било неспорно енглеска имовина. Инвентар предмета и намештаја у Дому је направљен и потписала су га два члана особља, али је представник локалне власти одбио да га прихвати па је морао да се прави нови. Испоставило се да је недостајао велики број ствари.¹⁰⁵ Власти су наредиле да деца у Дому испрате Флоренс Мо, па је секретар СКОЈ-а дошао да их позове на вечеру са музичким програмом после тога. Она је одбила вечеру али је отишла на приредбу на којој су деца после одређеног броја песама посвећених Титу и Стаљину, певала неке од старих народних песама.¹⁰⁶ Озлојеђено је писала: „У Југославији данас не постоји ни правда ни поредак. Произвољна правила су направљена, мењају се константно, а тајна полиција, са разрађеним системом шпијунаже, стара се да се она поштују. Ипак, чак и деца, који су у школама, и сиротиштима подвргнута опсежној пропаганди, чувају своју слободу мисли. Ипак они морају да се прилагоде уколико желе да наставе школовање. Свуда било у граду или селу људи говоре: 'Када поново будемо слободни'.“¹⁰⁷

Џин Ранкин одлази у Дубровник у септембру 1946, где је пре рата купила имање на периферији града и саградила трособну кућу у улици Меда Пуцића бр. 2. Неко време је имала проблема са уселењем у кућу, коју су бесправно запосели станари. Поводом тога је конзул Стенбок, 25. октобра 1946. молио Министарство социјалне политике ФНРЈ (Одељење за заштиту деце) да интерве-

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Исто.

¹⁰⁶ Исто.

¹⁰⁷ Исто.

нише како би се кућа ослободила.¹⁰⁸ Иако је, захваљујући интервенцији Милице Кићевац-Дедијер, конзул Стенбок ступио у контакт са помоћником министра социјалне политике Хрватске, на пријему у Амбасади СССР-а, 7. новембра 1946, питање ослобађања куће још није било решено. Конзул је стога 22. новембра молио за поновну интервенцију како би Мо и Џерам могле да отпутују из Ниша у Дубровник.¹⁰⁹

Конзул је 5. новембра исте године обавестио Милицу Кићевац-Дедијер да је Мо добила обавештење од др Ситон-Вотсона да може предати Енглеско-српски дечји дом у Нишу, са инвентаром, надлежним југословенским властима. Остало је да се накнадним договорима између др Ситон-Вотсона и југословенске владе, односно Министарства социјалне политике, реши питање компензација.¹¹⁰ Окружни одбор у Нишу преузео је руковођење Домом 1. јануара 1947. За управника је постављен учитељ Мирослав Миловановић.

Флоренс Мо је отишла из Ниша, преко Београда, у Дубровник, 20. децембра 1946. у пратњи Хелен Џерам, која је такође радила у Дому. У Дубровник стиже 6. јануара 1947.¹¹¹ После рата

Мо и Ранкин су биле стављене под присмотру Удбе због наводних контаката које су имале са Амбасадом Велике Британије и са неким припадницима четничких одреда током рата. После рата посећивали су их разни Енглези и Американци који су боравили у Србији, што је већ било довољно да пробуди сумњу нових

власти. Њихово праћење је настављено и по одласку у Дубровник. Надзирана су сва лица која су са њима долазила у контакт, а посебно после тражења британске амбасаде у Београду да њихов конзулат у Сплиту интервенише код месних власти у Дубровнику да се испразни кућа која је била власништво Џин Ранкин. Обе су одржавале везу са британским конзулом у Сплиту Кросом (Cross). Службеник Амбасаде Велике Британије у Београду Вивијан

¹⁰⁸ АЈ, Комитет за социјално старање, 33–16.

¹⁰⁹ Исто.

¹¹⁰ Исто.

¹¹¹ Преписка, претежно писма Х. Мјуријел Џерам о њеним покушајима да се врати на рад у Дому и Ф. Мо о преузимању Дома од стране југословенских власти и њеној оставци у априлу 1946. SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection – SEW/7/6/2 – Niš Orphanage correspondence (1946), <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/setonw/sewp741a.htm>, 7. 7. 2012.

Ранкин (Rankin Pithey, Vivian), усвојени син Џин Ранкин,¹¹² слао им је преко британског конзула у Сплиту помоћ у храни све док нису добиле пензију од југословенских власти, за шта је поново интервенисала Амбасада Велике Британије.¹¹³

У извештајима Удбе пише да је Флоренс Мо била присталица конзервативаца у В. Британији, монархиста по убеђењу и противник комунизма. Ранкин и Мо су боравиле у Енглеској неколико месеци (од јуна до октобра) током 1951, али су се вратиле у Дубровник. За време њиховог одсуства у кући је била Босиљка Марковић, својевремено и сама штићеница Дома а касније једна од запослених у њему.¹¹⁴ Мо је током боравка у Лондону дала интервју енглеским новинама, који је наводно био критички настројен према ситуацији у Југославији. По повратку је говорила о својим сусрети-ма са подсекретаром Министарства спољних послова В. Британије (Foreign Office).

Према наводима у извештају Удбе, Мо је добила извесно енглеско одликовање у британском конзулату у Сплиту и одређену суму новца од југословенске владе као награду, која јој је уручена преко ГО Дубровник. Удба је сумњала да су се обе бавиле шпијунажом али ништа конкретно нису успели да докажу изузев да их је често посећивао британски конзул из Сплита Џорџ Бартон (George Burton), генерални конзул из Загреба Стивенсон (Stevenson) и др. Мо је била у контакту са Кенетом Сајерсом¹¹⁵ и са Ф. Маклејном

¹¹² Вивијана Ранкина Питија, рођеног 27. октобра 1923, Џин Ранкин је усвојила као сироче. Касније је постао познат као добар фудбалер нишке „Победе“. Био је чиновник британске амбасаде у Београду, ожењен, отац једног детета. Он такође почива у породичној гробници у Дубровнику. АС, БИА, I-62; http://domucenikasrednjihskolanis.info/index.php?option=com_content&view=article&id=20&Itemid=70

¹¹³ Писма Ф. Мо из Дубровника и Роланда Бриса (Roland Bryce) Министарству спољних послова Велике Британије (Foreign Office), о преузимању Дома од стране југословенских власти и покушајима да се обезбеди компензација за зграду, као и о питању пензија за Ф. Мо и Џ. Ранкин. SSEES Library, UCL, Catalogue of Seton-Watson Collection – SEW/7/6/3 – Niš Orphanage correspondence (1947–1953), <http://www.ssees.ucl.ac.uk/archives/setonw/sewp761a.htm>, 7. 7. 2012.

¹¹⁴ Босиљка Марковић, од оца Љубомира и мајке Драге, рођене Костић, рођена 23. јуна 1910. у Нишу, била је са браћом упућена у Дом у Нишу као сироче. Једно време је радила на Двору Карађорђевића као гувернанта, али је отпуштена због болести. АС, БИА, I-62.

¹¹⁵ Кенет Сајерс (Kenneth Syers) школовао се на Краљевском колеџу у Кембриџу и припадао је левичарским круговима. У Југославији је радио од 1939. до 1941. и добро је говорио српски језик. Непосредно пред окупацију Југославије евакуисан је у Атину са осталим особљем Британског савета. Из Атине одлази у Каиро, где се придружио снагама британског Краљевског ратног ваздухопловства и радио у обавештајном одељењу, али је 1942. регрутован у војно-обавештајну службу (SIS – Secret Intelligence Service – MI6). У августу 1943. се спустио падобраном у Босну у униформи Краљевског ратног ваздухопловства, да као војно-обаве-

(Fitzroy Maclean), чланом британске мисије при ВШ током рата, а 1951. у Дубровнику је боравио и британски амбасадор Пик (Sir Charles Peak), мада није било доказа да су се директно срели. Почетком 1952. Мо и Ранкин бораве кратко у Београду у посети Вивијану Ранкину. Џин Ранкин умире 18. децембра 1952. и после њене смрти у Дубровник долази Уна Мофет (Una Moffet), пријатељица која је и пре рата боравила у Нишу и касније написала књигу о Флоренс Мо. Почетком 1953. Мо се разболела од грипа и умрла 23. маја 1953. Сахрану је организовала о свом трошку дубровачка православна општина. Погребу је присуствовао и Џорџ Бартон, конзул Велике Британије у Сплиту. Вест о смрти донеле су локалне новине *Дубровачки вјесник* и *Вјесник* из Загреба. Радио Лондон је такође објавио коментар. Већи део своје имовине Мо је оставила Босиљки Марковић и Вивијану Ранкину али и својим некадашњим питомцима. Они су касније сакупили новац и саградили јој гробницу на православном гробљу у Дубровнику.¹¹⁶

Енглеско-југословенски клуб у Нишу

Пре 1936. године у Југославији је било 12 удружења а пред Други светски рат 27 енглеско-југословенских друштава, од чега три у Београду. Англо-америчко-југословенски клуб је био центар свих сличних друштава у земљи и активно је помагао њихово организовање. Удружење пријатеља Велике Британије и Америке је такође помагало оснивање својих подружница у другим местима.¹¹⁷

штајни официр замени Била Стјуарта (који је погинуо јуна 1943), као представник СИС-а у седишту Врховног штаба. У Србији је био до новембра 1943. када одлази у Бари, у Србију се враћа маја 1944. и остаје до краја септембра исте године. Мала колекција његових папира која се налази у Imperial War Museum указује на то да је био на терену у мају 1944, али не више у седишту ВШ. Слао је извештаје о партизанском покрету. Нашао се под сумњом због левичарских ставова 1945. када га је заштитио Ким Филби. После рата је радио као дописник *News Chronicle*. Према подацима *Борбе* од 29. јануара 1950, Сајерс је после рата био представник Унре и члан КП Велике Британије. „Здраве снаге”, *Борба*, 29. 1. 1950, стр. 4; William Deakin, *Bojovna planina*, Beograd, 1973; АС, БИА, I-62; <http://www.oocities.org/sebrit/personalities6.html>; Sebastian Ritchie, *Our Man in Yugoslavia. The Story of a Secret Service Operative*, Routledge, 2005; Keith Jeffery, *MI6: The History of the Secret Intelligence Service 1909-1949*, Bloomsbury Publishing PLC, 2010.

¹¹⁶ АС, БИА, I-62. Јуна 1954. један члан особља ЕСДД је организовао да се на нишкој цркви постави мермерна плоча са натписом: „У славу Бога и у знак сећања на Флоренс Мо и Џин Ранкин које су посветиле своје животе служећи деци Србије, 1915-1947.” Una P. Moffet, Lena A. Yovitchitch, *n. d.*, стр. 53.

¹¹⁷ Ranka Gašić, „Anglofilske organizacije u Beogradu između dva svetska rata”, стр. 21-35.

Активну улогу у овим клубовима и удружењима имали су и поједини епископи Српске православне цркве. До успостављања веза између Англиканске цркве и Српске православне цркве дошло је у другој половини 19. века у време митрополита Михаила.¹¹⁸ Један од првих српских богослова који су се школовали у Енглеској био је Николај Велимировић. Он је 1909. године провео неко време у Оксфорду припремајући докторат из филозофије на тему „Филозофија Берклија“. Велимировић је био задужен током Првог светског рата од српске владе за пропаганду у Великој Британији и САД-у. Он одлази 1915. у дипломатску мисију, држи говоре и предавања, објављује текстове и успоставља везе, посебно са извесним личностима у Англиканској цркви, које ће наставити да негује и касније.¹¹⁹ Током Првог светског рата на англиканском колеџу Кадездон у Оксфорду основана је богословија за довршење школовања оних српских богослова који су се нашли у избеглиштву. У тој групи богослова био је и Иринеј Ђорђевић, будући епископ СПЦ. Јеромонах Иринеј је служио и као помоћник шефа Српског обавештајног бироа у Лондону од септембра 1918. до маја 1919. а био је и дописни члан *Anglican's Eastern Churches Association*. Управо он ће касније бити покретач идеје о оснивању и председник Главног одбора Удружења пријатеља Велике Британије и Америке. Удружење је основано 1930. године, а епископ Иринеј је био председник од 1930. до 1939.¹²⁰ Иако је он формално био председник Удружења, главна личност је био Јован Ж. Јовановић, његов први потпредседник, будући да је епископ живео ван Београда. После Јовановићеве смрти 1939. заменио га је Милан Ђ. Милојевић, посланик у пензији.¹²¹

Контакти између СПЦ и Англиканске цркве интензивирани су од 1922. године по питању приближавања, односно уједињавања православних и протестантских цркава.¹²² Од 1922. па надаље,

¹¹⁸ Др Драгослав Страњаковић, „Успостављање односа између Српске православне цркве и Англиканске цркве за време митрополита Михаила“, *Гласник СПЦ*, 1961, стр. 87–92.

¹¹⁹ Николај Велимировић после Првог светског рата у неколико наврата путује у Енглеску и Америку. Јуна 1920. добио је од Оксфордског универзитета почасни докторат теологије. АЈ, Министарство вера Краљевине СХС, 69–11–26. Радован Биговић, *Од Свечовека до Богочовека. Хришћанска филозофија владике Николаја Велимировића*, Београд, 1998.

¹²⁰ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС, 69–15–38. АЈ, Јован Јовановић Пижон, 80–35–170; АЈ, Министарство вера Краљевине СХС, 69–11–34 и 69–42–68; Радомир Ракић, „Англиканска црква“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јуни 1996, стр. 93–98; АЈ, Јован Јовановић Пижон, 80–34–160, 80–40–186; Архив САНУ, док. бр. 12082, Писмо Николаја Велимировића Јов. М. Јовановићу.

¹²¹ Ranka Gašić, „Anglofilske organizacije u Beogradu između dva svetska rata“, стр. 21–35.

¹²² Шире о односима Англиканске цркве и СПЦ видети у: „Towards Cooperation of the Anglican & Orthodox Churches“, *South Slav Herald*, 7/1935, 3. 6, стр. 2; „Bel-

у посети СПЦ је готово сваке године боравила нека од делегација Англиканске цркве или истакнути појединци као: гибралтарски епископ Х. Џ. Бакстон (Harold Jocelyn Buxton)¹²³ и његов претходник, принципал колеџа Кадездон, Џ. Б. Ситон (James Buchanan Seaton),¹²⁴ свештеник и књижевник др Џон А. Даглас (Rev. Dr. John Albert Douglas),¹²⁵ бискуп глочестерски др А. Хедлам (Arthur Cayley Headlam),¹²⁶ бискуп Линколна др Фредерик Н. Хикс (Dr. F. C. Nugent Hicks), бискуп Фулама Базил Стонтон Бати (Basil Staunton Batty) и др. Епископ далматински Иринеј Ђорђевић је приредио банкет поводом доласка енглеске флоте у Шибеник 1932. године, а 1933. дочекао је групу енглеских ђака. Он је радио и на оснивању филијала овог удружења у Сплиту и Дубровнику. Половином 1938. епископ Иринеј је планирао да напише један текст о Англиканској цркви и о томе шта је она учинила за Србе.¹²⁷

grade Calling", *South Slav Herald*, 19/1935, 2. 12, str. 2; Д. Глумац, „О односима Православне цркве са Англиканском и њезиној хиротонији“, *Зборник Православног богословског факултета*, св. II, 1951, стр. 433–494; Љ. Дурковић-Јакшић, „Почеци односа између Српске и Англиканске цркве у XIX веку“, *Зборник Православног богословског факултета*, св. II, 1951, стр. 375–393; Ј. Дајковић, „Догматске разлике између Православне и Англиканске цркве“, *Гласник СПЦ*, 1952, стр. 182–186; Р. Ракић, „Англиканска црква – историјат“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1996; Радмила Радић, „Односи СПЦ са Англиканском црквом“, *ЈИЧ*, бр. 1–2, 2000, стр. 99–113.

¹²³ „Bishop on Peace“, *South Slav Herald*, 20/1934, 19. 12, str. 1. Гибралтарски бискуп Бакстон је планирао да у Београду подигне англиканску цркву. Тражио је донације за цркву која треба да прими до 100 људи. Члан одбора за изградњу англиканске цркве био је и Џејмс Вајлс. Црква је требало да буде подигнута 1937. на Неимару. „Anglican Church Move“, *South Slav Herald*, 16/1936, 16–31. 10, str. 1; „Belgrade Calling“, *South Slav Herald*, 20/1936, 16–31. 12, str. 2.

¹²⁴ Свештеник Ситон је посетио Краљевину СХС јуна 1920. Пратио га је архимандрит Јосиф (Џвијовић), наставник Боословије Св. Саве. Том приликом је одликован орденом св. Саве III реда. АЈ, Министарство вера, 69–11–26.

¹²⁵ Један од иницијатора оснивања Савеза Англиканске и источно православних цркава (Anglican & Eastern Churches Association) поред велечасног Хенри Џ. Финне-Клинтон, основаног 1906, чиме је дошло до спајања Уније Англиканске и источних цркава (Anglican and Eastern Churches Union) и Удружења источних цркава (Eastern Church Association) основаног 1864. Reverend A. T. J. Salter, „Outline History of the Anglican & Eastern Churches Association“, <http://www.aeca.org.uk/docs 9. 11. 2012>. Касније секретар Church of England Council on Foreign Relations. Епископ Николај је молио Министарство вера 26. 6. 1923. да се одликује оредном св. Саве III реда Џ. А. Даглас, због великих заслуга за школовање наше деце у Оксфорду и упознавања стране јавности са нашим страдањима током Првог светског рата. Одликовање му је додељено 28. јула исте године. АЈ, Министарство вера, 69–11–26.

¹²⁶ У мају 1926. био је одређен је Коста Луковић, референт Св. синода, као пратња др Артуру Хедламу, за време његовог бављења у земљи. АЈ, Министарство вера, 69–11–26.

¹²⁷ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС, 69–11–26; АЈ, Јован Јовановић Пижон, 80–35–170; *Весник Српске цркве*, 1926, XXXI, 5, стр. 365–368; *Правда, Политика*, 24. 5. 1935.

У време сукоба око конкордата 1937. и почетком 1938, представници Англиканске цркве су отворено подржали СПЦ у том сукобу и о томе писали у енглеској штампи.¹²⁸ Половином фебруара 1939. епископ Иринеј је писао генералном секретару Британског савета, пуковнику Бриџу (Charles Bridge)¹²⁹ и критиковао политику коју је Британски савет водио. Пуковник Бриџ је одговорио марта 1939. да он мисли да Британски савет не би требало да учествује у политици, посебно не у партијској политици, пошто се ради о неполитичком телу. Њихова интенција је требало да остане рад на културним активностима ван политике. Нешто касније, епископу Иринеју је писао и бискуп глочестерски Хедлам (иначе члан Одбора за спољне послове при Кентерберијској надбискупији). Хедлам је прихватио критике на рачун британске спољне политике које му је упутио епископ Иринеј и одговорио да су сви веровали Хитлеру и били преварени, те да је рат неизбежан.¹³⁰ Током 1939. и 1940. остварено је неколико посета представника Англиканске цркве СПЦ. Немачке новине су, поводом једног од боравака енглеских бискупа у Југославији, писале да су они у Београд дошли као „ратни хушкачи“ и да њихов боравак има чисто пропагандистички карактер. По писању исте штампе, они су молили патријарха Гаврила да уложи свој ауторитет код српског народа за помоћ Енглеској, у великој борби за њену слободу.¹³¹

Поред већ поменутих епископа Николаја Велимировића и Иринеја Ђорђевића, па и митрополита Јосифа (Цвијовића), мање

¹²⁸ Епископ Иринеј Ђорђевић се жалио 1937. у јеку конкордатских сукоба, надбискупу кентерберијском на зулуме полиције над свештенством. Надбискуп је упутио писмо листу *Sunday Dispatch* у коме је критиковао понашање власти у Краљевини Југославији. АЈ, Милан Стојадиновић, 37–73–450. У једном писму епископа Иринеја Ђорђевића Јовану Јовановићу Пижону, од 30. децембра 1938, епископ пише да му је одговорио бискуп глостерски Хедлам и да се извињава због немогућности да организује групу која је требало да посети Југославију током те године. Бискуп Хедлам је обећавао да ће у току 1939. покушати да дође у Југославију и додао: „Жао ми је што чујем да зло осећање још постоји у вези са предложеним Конкордатом. Као што знате, он ми се чинио изванредно неправедан и неприличан. Радо сам учинио за вас што сам могао и мило ми је то да није прошао (озакоњен). Верујем да сам ја данас врло много једна персону н. грата код управљача у Вашој земљи.“ АЈ, Јован Јовановић Пижон, 80–35–170.

¹²⁹ Пуковник Бриџ, генерални секретар Британског савета у то време је радио на реализацији идеје о оснивању југословенско-британског института. Погледати напомену 139.

¹³⁰ АЈ, Јован Јовановић Пижон, 80–35–170.

¹³¹ Љ. Дурковић-Јакшић, „Учешће патријарха Гаврила у догађајима испред и за време 27. 3. 1941. и његово страдање у току рата“, *Поводом 30. годишњице од смрти патријарха Гаврила*, Београд, 1980, стр. 5/6; *Гласник СПЦ*, 15/2. 2. 1940, бр. 4; АЈ, Министарство правде, Пов. 63-2-42-40; *Гласник СПЦ*, 1 (19) 6. 1940, бр. 11; *Дан*, Нови Сад, 4. 5. 1940; *Гласник СПЦ*, 15 (2) 5. 1940, бр. 10; *Политика*, 6. 5. 1940; *Политика*, 7. 5. 1940; АЈ, ЦПБ, 38–122–267, 200–347 и 613–791.

је познато да је још један епископ СПЦ био активно укључен у пропагирање енглеско-југословенског пријатељства, епископ нишки и митрополит загребачки Доситеј.¹³²

Енглеско-југословенски клуб у Нишу основан је 30. јануара 1930. а прва седница одржана је у сали нишке Саборне цркве, под председништвом Катарине Богдановић, директора Нишке гимназије. Клуб је основан на иницијативу епископа нишког Доситеја и имао је подршку свештенства нишке епархије. Скупштинама клуба присуствују у почетку сам епископ Доситеј, архимандрит Севастијан Дабовић, протојереј Никола Недељковић. Међу свештеницима чланови су били и Живота Јанковић, Велимир Михајловић, Милутин Миленковић, Миодраг Михајловић и др. У привремену управу изабрана је за председника Катарина Богдановић,¹³³ за потпредседника Добросав Станаревић, а за благајника Димитрије Марчетић.¹³⁴

Прва седница Управног одбора Енглеског клуба у Нишу одржана је 2. фебруара 1930. и на њој је, између осталог, договорено да арх. С. Дабовић држи нижи течај енглеског језика (у учионици црквене певачке дружине „Братство“) и да се годишња скупштина одржи у сали нишке Саборне цркве. На трећој седници 17. марта 1930. епископ Доситеј је изабран за председника.¹³⁵ На Првој редовној скупштини енглеско-југословенског клуба 28. фебруара 1930. усвојена су правила клуба. Потврђена су 22. марта 1933. од Краљевске банске управе Моравске бановине. Епископ Доситеј је био присутан и на седници Управног одбора ЕЈК 18. јуна 1930. у клупској читаоници Народне библиотеке у Нишу.¹³⁶

На другој редовној годишњој скупштини ЕЈК у Нишу 30. марта 1931. епископ Доситеј је рекао да се радује што је у клубу окупљена елита Ниша. Говорио је и о потреби чувања успомене на

¹³² Погледати напомену бр. 51.

¹³³ Катарина Богдановић (1885–1969) рођена је у селу Трпињи код Вуковара. Школвала се у Београду и Карловцу. Дипломирала је у Београду на филозофским наукама 1910. Била је професор гимназије у Смедереву а потом је наставила студије у Француској. Враћа се на позив Министарства просвете у Београд, где је била постављена за професора Више женске школе. Од 1928. постављена је за директора Женске гимназије у Нишу. После четири године (1932) премештена је у Крагујевац, такође у својству директора Женске гимназије, и на тој дужности остаје све до средине 1940. године, када је пензионисана. Сахрањена на Градском гробљу у Крагујевцу. Милан Николић, *Изабрани живот, дневници, есеји, студије и критике*, Крагујевац, 1986.

¹³⁴ АС, БИА, I–62.

¹³⁵ Исто.

¹³⁶ Исто.

један племенит народ. Секретар клуба, свештеник Влада Поповић је казао на истој скупштини да је циљ оснивања клуба био нека врста израза захвалности и признања Британији за помоћ коју је указала „нашем народу“. Том приликом био је присутан и комесар полиције Никола Лекић.

У Клуб улазе ђаци који су се током рата школовали у Енглеској, као ђакон Влада Поповић, али и бројни грађани Ниша, па и неки руски емигранти. Епископ Доситеј је и даље у својим говорима истицао значај оснивања клуба и подсећао на све оно што је енглески народ током рата учинио и још увек чини за Србију и Југославију. Он је већ приликом оснивања клуба предложио да се одмах ступи у контакт са клубом исте врсте у Београду. У правилима Клуба писало је да њиме управља управни одбор од осам чланова југословенских држављана и два члана држављанина В. Британије. По чл. 2 Правила ЕЈК писало је „да држава помаже пријатељске односе између оба народа“ али да Клуб има и социјалну и културну улогу. Клуб је имао задатак да, поред зближавања два народа, ради и на упознавању шире јавности са енглеском културом. Држана су предавања, часови енглеског језика, партије бриџа, постојала је читаоница, примани су редовно страни часописи и књиге. Чланарина је била за добротворе клуба 1.500 динара једнократно, за доживотне чланове 1.000 једнократно, а за редовне чланове десет динара месечно. Чланови су давали прилоге, али је са њиховим прикупљањем ишло лоше, па је Клуб имао проблема са финансирањем, као и са просторијама. Повремено је добијана материјална помоћ и од централног клуба у Београду.

Клуб посећују током година многи представници британске колоније и гости британског посланства. О њиховом доласку Клуб је био обавештаван унапред од посланика Велике Британије у Београду Хендерсона. Бискуп гибралтарски Харолд Бакстон, приликом посете Нишу, гостује у Клубу а одседа у Енглеско-српском дечијем дому. Чајанкама у част гостију из иностранства (на пример госпође Карингтон Вајлд 1933) или прославама неких датума из енглеске историје (јубилеја краља Џорџа V маја 1935) присуствују и представници војних и цивилних власти у Нишу. Чест гост у Клубу био је и П. Х. Ситерс, директор ХЗМЉ, као и други гости ове организације који су долазили у Југославију.

Активност ЕЈК у Нишу била је нешто израженија од 1932. године. Поред епископа Доситеја и секретара Клуба ђакона Владе Поповића, врло активне су биле и васпитачице из ЕСДД, Х. Џерам, Л. Гросер (која држи часове енглеског језика) и др. Предавање

држи и госпођица Лоц, асистент Пољопривредног факултета у Лондону, која борави у посети Југославији.¹³⁷ На првој редовној седници Управног одбора ЕЈК у Нишу, 8. децембра 1932, епископ Доситеј је предложио да се Клуб после дуже паузе појави пред нишком публиком једном приредбом са предавањем и уз учешће деце из ЕСДД. Публика је обавештена о приредби лецима, а вече је отворио епископ Доситеј који је говорио о искрености пријатељства енглеског и српског народа, подвлачећи „хуманост племените енглеске нације“, која је у најкритичнијем тренутку прихватила читаву генерацију младих из Југославије, и додао да је „енглеско-српски дечји дом најлепши украс хуманости савременог стила који данашњица познаје“. Деца из Дома су приказала позоришни комад „Снежана“ на енглеском језику. Сав приход био је намењен деци из Дома.

Епископ Доситеј је напустио Ниш 2. априла 1933. и поводом његовог одласка Клуб је приредио чајанку. Присутан је био и директор ХЗМЉ Ситерс. Станаревић је том приликом рекао да је епископ Доситеј био покретач идеје о оснивању ЕЈК у Нишу и свесрдно помагао његов рад.¹³⁸ Епископ ће обилазити Клуб и наредних година приликом својих посета Нишу. На седници априла 1933. изабран је за председника Клуба лекар др Добросав Станаревић, за потпредседнике су изабрани Х. Џерам и др Милан Соколовић, за благајника Драгослав Вукомировић а за секретара Влада Поповић.¹³⁹ Највећи део посла обављала је Л. Гросер, која је примала пошту и водила преписку. Октобра 1934. за председника Клуба је дошао др Љубиша Ивковић, док су за потпредседнике изабрани Флоренс Мо и др Милан Соколовић. Због несугласица у Клубу, Ивковић је поднео оставку и марта 1936. је изабрана нова управа. Тада за председника долази Драгутин Петковић, док су потпредседници били Ф. Мо и Владимир Веселиновић, а секретар В. Поповић.¹⁴⁰

¹³⁷ Исто.

¹³⁸ *Правда*, 31. 3. 1933, стр. 3.

¹³⁹ Влада Поповић, свештеник у Вратишту, срез нишки. Рођен 16. фебруара 1902. од оца Милана Поповића и мајке Наде. Отац му се школовао у Русији и тамо се оженио. Влада је гимназију завршио у Нишу а затим се школовао за време рата у Енглеској. После рата је наставио школовање у Призрену и завршио богословију 1923. Био је писар Црквеног суда у Нишу а потом секретар. Био је до 1944. црквено-судски тужилац у Нишу. Дуго година секретар ЕЈК. Једно време је био члан Радикалне странке. Током 1941. био је у логору у Нишу. АС, БИА, I-62; Небојша Озимић, *Логор на Црвеном крсту*, Ниш, 2011, стр. 43.

¹⁴⁰ АС, БИА, I-62.

Током 1937. у неколико наврата су биле приређиване свечане вечере у хотелу „Оријент“ у част гостију из Енглеске и поводом крунисања краља Џорџа VI. У јануару 1938. долази из Београда у Ниш енглески конзул Стенбок (Stenbock). Око његовог доласка избио је сукоб између чланова ЕЈК и Ротари клуба, ко ће бити домаћин. Због тога су га једни дочекали у хотелу „Оријент“ а други у хотелу „Парк“ у Нишу. После његове посете, исте године почињу да примају помоћ од енглеског конзулата. Јануара 1939. посетио их је секретар извршног одбора Британског савета К. Р. Џонстон (Kenneth Johnston) и понудио финансијску помоћ клубу.¹⁴¹

Нови епископ нишки Јован није био посебно активан у раду Клуба али је присуствовао годишњој скупштини у марту 1938. Годину дана касније на редовној годишњој скупштини Клуба, 20. априла 1939, дошло је до сукоба између Л. Гросер и др Милана Соколовића, који је сматрао да она неовлашћено преузима послове Клуба у своје руке. Гросер је удаљена из управе Клуба и уместо ње су ушли Ф. Мо и М. Робертсон а за председника је изабран М. Соколовић. Управа Клуба се бавила питањима набавке дрва за грејање, намештаја, пријема нових чланова, увођењем телефона и сл. Приређивали су дечије чајанке а предавања су нарочито интензивирани током 1939. и 1940.¹⁴² Држали су их како домаћи предавачи тако и гости из иностранства. Тако је 20. маја 1939. одржано предавање др Владете Поповића¹⁴³ под насловом „Дух

¹⁴¹ Исто. Посете изасланика Британског савета биле су интензивирани у периоду 1937–1939, када је британска пропаганда појачала рад на простору Краљевине Југославије. Први је у име Британског савета посетио Београд Кенет Џонстон из Министарства спољних послова (Foreign Office), у септембру 1935. То је било дуже путовање по Југославији ради упознавања са радом англофилских друштава. Његов задатак је био да Савету поднесе предлоге за организацију британске пропаганде и ефикаснију сарадњу са друштвима. Тада је установљено да су локална друштва англофила у Југославији веома активна. У склопу појачаних пропагандних активности В. Британије 1937. године, гроф Стенбок (Stenbock), енглески конзул у Београду, именован је у име Британског савета за инспектора англофилских друштава у Југославији. Он је већ следеће, 1938. године у овом својству посетио клубове англофила у Југославији и поднео о томе извештај Британском савету. Средства Британског савета су иначе, од 1937. године, стално повећавана. Следиле су, у току 1939, поновне посете енглеског конзула у Београду Стенбока, затим секретара извршног одбора Савета, К. Р. Џонстона, као и посета председника лорда Лојда од Долобрана (Lloyd of Dolobran). Ranka Gašić, *n. d.*, str. 19–20, 25, 53–54, 58–60.

¹⁴² АС, БИА, I–62.

¹⁴³ Професор др Владета Поповић (1894–1951) рођен је у Параћину. Докторирао је у Енглеској (*Shakespeare in Serbia*, 1928). Заједно са супругом Мери Стенсфилд-Поповић утемељио је Катедру за англистику 1929. у оквиру Филозофског факултета Универзитета у Београду. Био је секретар Удружења пријатеља Енглеске и Америке до јесени 1939. Био је један од кључних личности Југословенско-британског института, чија је оснивачка седница одржана је 1. јуна 1940. и који ће

енглеске књижевности", а 9. маја предавање Маршала Робертса о Лоренсу од Арабије. Половином 1939. уз помоћ Британског конзулата набављају и радио-апарат а почињу да добијају и билтене Бибисија (BBC) који су дељени члановима Клуба. У нове просторије, у улици Цара Лазар бр. 11, уселили су се 30. јуна 1939.

Од децембра 1938. до јануара 1941. у Нишу борави Хамфри Робертс (Humphrey Roberts), пре тога лектор у Прагу.¹⁴⁴ У октобру 1940. у Ниш долази и новинар и лектор Британског савета Кенет Сајерс, који се врло брзо сукобљава са управом Клуба око начина држања часова енглеског језика и јавно говори о пропагандној сврси свог доласка у Ниш.¹⁴⁵

Почетком 1941. Клуб је имао око 100 до 120 чланова без деце која су посећивала часове енглеског језика. Председник је и даље био др Милан Соколовић, лекар из Ниша. По окупацији Клуб је престао да ради по усменој наредби добијеној од Управе полиције и наређењу немачких војних власти. Био је опљачкан и доста ствари је однето 30. маја 1941.¹⁴⁶ Немци су саслушавали др Милана Соколовића и Владу Поповића а преостала имовина је конфискована. Обојица су неко време била у логору на Црвеном крсту.¹⁴⁷ Од чланова Клуба ухапшени су и стрељани Аранђел Митић, власник хотела „Оријент“, као и Мила Ђорђевић. После рата је због сарадње са четницима стрељан и Слободан Јелић, апотекар. Комунистичке власти су после рата сматрале да „треба строго водити рачуна о раду и кретању“ чланова Клуба који су били живи. Сви чланови Клуба су имали досијее и њихове активности су пажљиво надзиране.

Сарадња између Српске цркве у Краљевини Србији и Англиканске цркве започела је половином 19. века, наставила се током Првог светског рата и посебно била интензивирана после њега у Краљевини СХС/Краљевини Југославији. Подршка сарадњи

потом постати централа целокупне енглеске пропагандне делатности у земљи. (Ranka Gašić, *n. d.*, str. 19–20, 31, 43, 53–54, 58–60). В. Поповић је Други светски рат провео у логору Дахау, док је Мери Стенсфилд-Поповић, као британска држављанка, интернирана у један логор у Немачкој с нешто блажим режимом. Обоје су преживели рат.

¹⁴⁴ АС, БИА, I–62.

¹⁴⁵ Погледати напомену бр. 113.

¹⁴⁶ АС, БИА, I–62.

¹⁴⁷ Небојша Озимић, *Логор на Црвеном крсту*, Ниш, 2011, стр. 40.

долазила је не само од британских и југословенских власти, представника обе цркве већ и од Двора и бројних политичара, интелектуалаца и јавних личности у В. Британији и Југославији/ Србији, па и од представника руске емиграције. Са различитим успехом и дужином трајања у Србији су још од пре Првог светског рата били присутни Британско и инострано библијско друштво и Хришћанска заједница студената, а после рата и Хришћанска заједница младих људи, знатним делом у склопу активности на приближавању Англиканске и источних цркава. Планови у вези са изградњом англиканске цркве и зграде ХЗМЉ у Београду нису остварени, али то није пореметило сарадњу која озбиљнију форму поприма током сукоба око конкордата и у предвечерје Другог светског рата. И до сада је било познато да су у оквиру СПЦ у тој сарадњи посебно били истакнути епископи, теолози и свештеници (од којих су неки били на школовању током рата у Енглеској) као: Иринеј (Ђорђевић), Николај (Велимировић), Јосиф (Цвијовић), Јустин Поповић, Коста Луковић, Воја Јањић и др. Мање је била позната активност Милоша Паренте, Димитрија Стефановић, Стеве Димитријевића и посебно епископа нишког Доситеја (Васића) и свештенства нишке епархије. Епископ Доситеј је био не само један од оснивача Енглеско-југословенског клуба у Нишу већ је активно помагао оснивање и рад Енглеско-српског дечјег дома у Нишу и био један од његових повереника у Фонду, стално истичући потребу захвалности В. Британији на помоћи пруженој Србији током рата.

У низу болница и сиротишта које је Српски потпорни фонд оснивао и помагао крајем рата и у првим годинама после њега, посебно место има ЕСДД. За рад у њему било је ангажовано британско особље, од којих су један део чиниле припаднице британских медицинских мисија током Првог светског рата које су лечиле српске војнике у време епидемија пегавог тифуса и рањенике и са српском војском прешле Албанију и Солунски фронт. У активности око организовања ЕСДД биле су укључене многе јавне личности из Велике Британије познате по свом добротворном раду у корист Краљевине Србије током рата, као и бројни политички и верски кругови у земљи. ЕСДД функционише као експериментална и једина коедукативна установа такве врсте у Краљевини Југославији и делује све до 1946. када, са доласком нових власти и заоштравањем југословенско-британских односа од пролећа 1945, бива коначно затворен.

Анализа дела мреже англофилских организација у Србији показује да су активности организоване преко ових друштава,

удружења или установа биле врло сличног карактера и широког спектра, те да су верске, културне, добротворне али и пропагандне мисије биле испреплетане. Британци који су их водили или учествовали у њиховом раду, као и они који су у њима повремено гостовали били су међусобно добро повезани, а личности које су их помагале, подржавале и надгледале у земљи, припадале су такође добро повезаним англофилским круговима. Подршка коју им је СПЦ пружала свакако је утицала на чињеницу да су ове организације и установе биле много присутније у источним деловима земље, где је православно становништво чинило већину.

Summary

Radmila Radić, Ph. D.

Contribution to Research on the Network of Anglophile Organizations in Serbia during the First Half of the 20th Century

Key words: *Anglophile organizations, YMCA, Anglo-Serbian Orphanage in Niš, Anglo-Yugoslav Club in Niš, Florence Maw, bishop Dositej (Vasić), Serbian Orthodox Church, Serbia, Kingdom of SCS/Kingdom of Yugoslavia, Great Britain*

Serbian historiography has mostly reconstructed the activities of the Anglophile organizations between the two World Wars in the Kingdom of SCS / Kingdom of Yugoslavia (Serbia) however some parts of the network deserve more attention and further research. This article primarily deals with the YMCA, the Anglo-Serbian Orphanage (ASO), and Anglo-Yugoslav Club in Niš because of their mutual relations, cooperation, and influence on the broader community and presence of certain representatives of the Serbian Orthodox Church in their activities.

Cooperation between the Serbian Church in the Kingdom of Serbia and the Anglican Church began in the mid-19th century, continued during the First World War and intensified after the war in the Kingdom

of SCS/Kingdom of Yugoslavia. Support for collaboration came not only from the British and Yugoslav authorities and representatives of the two churches, but also from the Court, many politicians, intellectuals and public figures in the United Kingdom and Kingdom of Yugoslavia/Serbia, and from the Russian emigration. British and Foreign Bible Societies, and Students Christian Movement were present in Serbia before World War I, and after the war the YMCA, all of them as a part of the activities related to the rapprochement of Anglican and Eastern Churches. Plans for building a church for Anglicans and a YMCA building had never been realized but that did not stop the collaboration from becoming more serious, especially during the Concordat conflicts and on the eve of the Second World War. It has been known that some SOC bishops, theologians and priests were especially prominent in this cooperation, (some of whom attended theological schools in England during the war): Irinej Đorđević, Nikolaj Velimirović, Josif Cvijović, Justin Popović, Kosta Luković, Voja Janjić, etc. Less known was the activity of Miloš Parenta, Dimitrije Stefanović, Steva Dimitrijević, and especially the bishop of Niš, Dositej Vasić and the clergy of his diocese. Bishop Dositej was not only one of the founders of the English-Yugoslav Club in Niš but he actively supported the establishment and work of Anglo-Serbian Orphanage in Niš and was one of the Fund Trustees, constantly emphasizing the need to thank the UK for helping Serbia during the war.

The ASO had a special place in a number of hospitals and orphanages, which the Serbian Relief Fund founded and supported at the end of the war and in the first couple of years after it. British staff involved in the work of ASO, consisted mainly of members of the British medical missions during World War I, who treated wounded Serbian soldiers, helped during the epidemic of typhus fever, army's retreat through Albania and on the Salonika front. Many public figures from the UK, known for their charity work on behalf of the Kingdom of Serbia during the war, were engaged in the activities of the ASO organization, as well as many political and religious circles in the country. ASO worked as an experimental and co-educational institution (the one of the kind in the Kingdom of Yugoslavia), even during the World War II. With the arrival of the communist regime and the deterioration of Yugoslav-British relations since the spring of 1945, its functioning was limited and it was finally closed 1946.

Analysis of the part of Anglophile organizations in Serbia show that activities organized by these societies, associations or institutions were very similar in character and wide in range. Religious, cultural,

charitable and propaganda missions often intertwined. British people, who directed these organizations or participated in their work, and those who occasionally took part in them, were closely connected. Persons who helped, supported, and supervised them in the country, also belonged to well-connected Anglophile circles. Support provided by SOC certainly influenced the fact that these organizations and institutions were more common in the eastern parts of the country where the majority of population was Orthodox.